

4. AZ OROSZHEGYI HAVASOK NÉPÉNEK ÖNSZERVEZŐDÉSE, TÁRSADALMASULÁSA, VARSÁG KÖZSÉG KIALAKULÁSA

A HAVASI NÉPESSÉG

A lassan születő újkori szórványtelepülések lakossága az önszerveződésnek mindig és mindenütt ugyanazon a fokozatain, állomásain halad át. Az önállósodási, társadalmassulási folyamat általában a külterületi iskolák megteremtésével kezdődik. Folytatódik az egyházi önállóság elnyerésével, és befejeződik a közigazgatási önállóság kivívásával. Az önszerveződés azonban csak akkor lehetséges és akkor sikeres, ha van elegendő olyan tanyai lakos, akinek érdekében áll a társadalmassulási és önállósodási folyamat véghezvitele. Ezért a varsági tanyaközség kialakulási folyamatának bemutatása során is először az önszerveződés alapját, a szétszórtan élő havasi népet kell a rendelkezésekre álló kevés adat alapján ismertetni.

Kiindulásként visszautalok Laiber Antal oroszhegyi plébános 1880. január 26-án íródott és az előző fejezet végén idézett levelére, amelyben arról tudósította püspökét, hogy hívei közül körülbelül 700-an élnek állandó jelleggel a Küküllőn túli havasokban.³²³ Ez az óriási szám a hegyi tanyák kialakulásának előrehaladott állapotáról tanúskodik. Fentebb idéztem az udvarhelyi "járási elnök" 1855. évi rendelkezését, amellyel szigorúan megtiltotta, hogy némely oroszhegyiek tartósan, illetve véglegesen kiköltözzenek havasi szállásaikra. Az 1855. évi tiltás bizonyára a kiköltözés kezdeti próbálkozásait jelzi. Az 1880. évi házszenelés idején pedig Oroszhegy község 2540 fős³²⁴ népességéből már 700 fő a Küküllőn túli havasok hegyi tanyáiban lakott. Az 1855 és 1880 közötti 25 esztendő hozta meg tehát azt a lényeges változást a nagymúltú oroszhegyi havashasználat és havasi szállástartás történetében, amelynek eredményeként a havasi szállások egy része állandó lakóhellyé alakult át, vagyis időszakosan használt tartozéktelepülésből szórványtelepülés alkotó egységévé, teljes életkeretet jelentő hegyi tanyává vált.

Az 1880 után keletkezett oroszhegyi hivatali iratokban sokszor szó esett a havason lakó oroszhegyiekről. A hivatali szóhasználatban többek között *erdei lakosoknak*, *havasi lakosoknak* nevezték őket. Előfordult, hogy alföldi mintára, a varságiakat az *oroszhgyei puszták lakói*, a hegyi iskolákat pedig az *oroszhgyei puszták iskolái* megjelöléssel illették. A nyakatekert fogalmazás kiváló példájának látszik a szétszórt varsági házak *erdei laktanyák* megnevezése.³²⁵ Az együvé tartozás tudatának szép megnyilvánulásaként értékelhető viszont az a levél, amelyben Oroszhegy vezetői 1902-ben *havason lakó falusfeleinknek* nevezték a varságiakat.³²⁶

1880. aug. 24-én az oroszhegyi *teljes megyegyűlés* évi 20 forint fizetést szavazott meg a frissen megválasztott Kovács Imre *megyebíró*nak: "mivel a megyebíró

³²³ OPI. Plébániai iratok. 1880.

³²⁴ NÉPSZ. 1912. 871.

³²⁵ OPI. Egyházközségi jegyzőkönyvek. 1869 - 1902. 8., 10., 16., 19., 23., 24., 126.

³²⁶ OPI. Plébániai iratok. 1902. A varsági templom építésének ügye. - A telekadományozó levél másolata megtalálható a VAPI-ban is.

nemcsak itten Oroszhegyben, hanem a havason, szétszórta lakó 7-8 száz lelket számláló hiifeleink és rokonaink köztis nagy és igen terhes szolgálatokat teljesít."³²⁷ Az indoklás érzékelteti, hogy 1880 táján a hegyi tanyák léte és a tanyákra költözés divatja, gyakorisága nemcsak a község közigazgatási és egyházi vezetőit állította új feladatok elé, hanem megváltoztatta a népi tisztségviselők szerepkörét is. Ide kívánkozik az az adat, amely szerint 1882. ápr. 23-án az oroszhegyi egyházközségi gyűlés az *almegyebíró* és a *megyefiak* választása során választott egy *megyefiat* a varságtisztási és nagykútataikai erdei lakosok számára is. A havasi *megyefia* a külterületi iskolákat is ellenőrizte.³²⁸

A XIX. század második és a XX. század első felében az erdélyi római katolikus egyházmegye bevett szokása szerint házasságkötések alkalmával a pap ún. *szabadegyezkedési levélben* rögzítette a házasulandó felek legfontosabb adatait. Ezek a szabadegyezkedési levelek évenként kötegelve általában megtalálhatók a legrendezetlenebb plébániai irattárban is. Az oroszhegyi szabadegyezkedési levelek sorában 1880-ban tűnt fel az első olyan eset, amikor a házasulandó felek havasi lakóhelyet diktáltak be a papnak. 1880. júl. 5-én az oroszhegyi plébánián kinyilvánította házasságkötési szándékát a *Varságtisztáján lakó* 26 éves Pál Ignác és az ugyancsak *Varságtisztáján lakó* 45 éves Szöcs Katalin, Máté András hátramaradott özvegye.³²⁹ Az eset nem lehetett mindennapi. Az ifjú legény valószínűleg a jobb megélhetés reményében, a varsági gazdaságért *szállott reá* a jóval idősebb özvegyasszonyra. Oroszhegy 1857 és 1889 között vezetett házassági anyakönyvében is feljegyezték a különös házasság megkötése alkalmával, hogy a fiatal férjet szerző özvegyasszony Varságtisztásán lakott. Egyébként az anyakönyvben ez az első eset, amikor az oroszhegyi illetőségű házasuló fél lakóhelyeként nem Oroszhegy, hanem az egyik oroszhegyi havas neve szerepel.³³⁰ 1880 után a szabadegyezkedési levelekben gyakran előfordultak olyan házasuló felek, akik oroszhegyi illetőségű személyként a Varság pataka tájékán, hegyi tanyán laktak. Az elsők közül említem "*oroszhegyi, a Forrásközén lakozó Berkecz Antal*", aki 1881. jan. 23-án az oroszhegyi Bálint Annát vette feleségül, valamint az "*oroszhegyi - a Varság tisztáján lakó*" Tamás Ignácot, aki 1882. ápr. 30-án az "*ugyancsak oroszhegyi - a Varság tisztáján lakó Kis Borbárát*" választotta élete párjává.³³¹

1881 májusában kiderült, hogy a tavasi hónapokban sok varsági lakos gyereke nem látogatja a nagy igyekezettel létrehozott tanyai iskolákat. Érdeemes itt szószerint idéznünk a mulasztó gyerekek névsorát, mert szüleikkel együtt Varság első állandó lakosai közül kerültek ki. Bennük a legrégebb varságiak egyik csoportját tisztelhetjük. Íme az iskolába nem járó, illetve sokat mulasztó varságiak 1881-ből:

³²⁷ OPI. Egyházközségi jegyzőkönyvek. 1969-1902. 5.

³²⁸ U.ott. 10.

³²⁹ OPI. Plébániai iratok. 1880. Szabadegyezkedési levelek.

³³⁰ CSÁL. Anyakönyvek. Házassági ak. 1857-1889. 1880. júl. 5. - Szükséges megjegyeznem, hogy az 1889-ig vezetett anyakönyvben 1880 után sem fordul elő több olyan eset, amikor valamelyik oroszhegyi illetőségű házasuló felet havasi lakosként tüntették volna föl. Minden oroszhegyi illetőségű lakos lakóhelyeként az Oroszhegy helységnevet jegyezték be. Ez szemléleti kérdés, ami tulajdonképpen érthető, de valójában nem pontos. Nyilvánvaló, hogy ebben az időben az oroszhegyi házasulók jelentős része már varsági lakos volt. Erről tanúskodnak többek között a szabadegyezkedési levelek.

³³¹ OPI. Plébániai iratok. 1881., 1882. - Szabadegyezkedési levelek.

"Dénes György: Márta, György, Mária; Szász Pál: Ferenc, Mária; Vas Balázs: Klára; Berkecz Gergely: Trézsi; Bíró József: Zsuzsa, János; János Sándorné: Juli és Pál; Péter József: Márta; Balázs Mihály: Márton; Czincziri András: Julis; Bálint Mózes: György; Dénes Ferenc: Imre; Dénes Mózes: Anna; Bálint Mózes: Imre; Pál Mózes: Péter és Márta; Lőrincz János: Antal; Péter József: Anna; Tamás Mihály: István; Czincziri András: Boris és Mária; Duka András: Ferenc; Lőrincz Péter: Péter; Márton Dániel: Anna; Péter Mihály: Gergely; Tamai János: Mária"³³²

1893 februárjában, amikor az oroszhegyi plébánia "havasi" hívei templomépítési kérelemmel fordultak plébánosukhoz, illetve rajta keresztül püspökhöz, bizonyító érv gyanánt elkészítették az állandóan havason élő oroszhegyiek két listáját. Az egyik lista, amelyet a nép felkérésére, pontos összeírás alapján Ambrus Mózes, György István és Tifán Pál készített 1893. február 10-én, a varságtisztási körzet, vagyis jobbra a *Bagzos* és a *Tisztás* tanyáinak családfőit mutatja családtagjaik létszámával együtt. A másik lista a nagykútataki körzet, vagyis: *Forrásköze*, *Küküllő*, *Nagykútataka* és *Sólyomkő* állandó lakosait vette számba. A varsági lista 127 családban 522 lelket, a nagykútataki lista 78 családban 340 lelket tüntet föl. A későbbi Varság község területén tehát 1893-ban 205 családban 862 lakos élt.³³³ Tanulmányom függelékében közlöm a varsági állandó lakosok 1893. évi listáit.

Közbevetőleg szükséges megjegyezni, hogy a varsági földeken ekkortájt, különösen tavasztól ősziig, jóval több ember járt-kelt, mint ahány főt a fenti lélekszám kimutatott. A nyári hónapokban ugyanis további több száz oroszhegyi lakos tartózkodott nyári szállásain mezőgazdasági munkavégzés céljából. A téli hónapokban is előfordultak állatteleltető oroszhegyi férfiak az időszakosan használt szállásokon. Az átmenetileg szállásokon tartózkodó oroszhegyiek hosszú varsági jelenlétével is érvelt az oroszhegyi pap, amikor támogatta az állandó varsági lakosok templomépítési kérelmét.

Tanulságos rövid szemlét tartanunk afölött, hogy 1893-ban miként alakult a hegyi tanyákon élő családok lélekszáma. Szükséges előrebocsátanom, hogy az összeírások kísérő levelében a varságiak a családok számát azonosították a házak számával. Mindebből következik, hogy a családfők nevével számbavett családokat demográfiai értelemben egy-egy háztartásnak tekinthetjük.³³⁴ A varsági háztartások lélekszáma tehát 1893-ban így alakult:

³³² OPI. Plébániai iratok. 1881.

³³³ UPI. Főcseresi iratok. 1893. (Dos. 132. 154. sz.) Az iratot a korabeli iratkezelés során áthelyezték: Dos. 141. 90. sz. alá (1898).

³³⁴ A nagykútataki összeírás készítője külön rovatban jelölte a szolgákat. Ugyancsak nem tette meg a "varsági" összcíró. Ez a következtetés nem tette lehetővé, hogy különös figyelmet fordítsak a szolgák kérdésére. A néhány feltüntetett szolgát családtagnak vettem.

A HÁZTARTÁSOK			
nagysága	száma	%-a	összlétszáma
1 fős	8	3,9	8 fő
2 fős	36	17,5	72 fő
3 fős	43	21,0	129 fő
4 fős	36	17,5	144 fő
5 fős	32	15,6	160 fő
6 fős	23	11,2	138 fő
7 fős	14	6,8	98 fő
8 fős	7	3,4	56 fő
9 fős	3	1,5	27 fő
10 fős	3	1,5	30 fő
	205	100,0	862 fő

3,9 %-os volt tehát az egy fős háztartások részesedése. A 8 magányosan élő varsági lakos Oroszhegy havasi népességének 0,9 %-át tette ki. Valószínűleg özvegy férfiak és nők tartoztak ebbe a csoportba. A háztartások többsége, összesen 115 háztartás, a havasi háztartások 56,1 %-a 2-3-4 főből állt. Ez egyrészt arra utal, hogy jobbra fiatal házaspárok próbáltak szerencsét a végleges havasra költözéssel, bár a két fős háztartások között bizonyára akadtak olyanok is, amelyekben gyermekeiket már kiházasított idősebb házaspárok éltek. Másrészt az alacsony lélekszámú háztartások magas száma azt sejteti, hogy a havasra költözéssel szétszakadtak olyan nagy háztartások, amelyek a faluban együtt maradtak volna. Más szóval: sok esetben a tágan értelmezett család egy része Oroszhegyen maradt, másik része pedig felköltözött a havasi birtokra. A 2-3-4 tagú családokban 345 fő élt. Ez a lélekszám a hegyi lakosság 40 %-át jelentette. Az öt fősnél népesebb 82 háztartás, a havasi háztartások 40 %-át tette ki. Ezekben a háztartásokban 509 fő élt, Oroszhegy havasi népességének 59 %-a.

1899-ben és a következő egy-két esztendőben többször előfordult, hogy valamilyen kérvényt, nyilatkozatot alá kellett írni a varsági lakosság képviselőinek. Ezek a tömeges aláírások azért fontosak, mert a XIX. század végi hangadó varsági lakosok neveit örökítették meg. A legteljesebb lista talán annak a jegyzőkönyvnek az utolsó oldalán található, amelyet 1899. június 28-án vettek föl egy varsági népgyűlésen a tervezett varsági templom és plébánia építéséhez szükséges közmunkák megajánlása érdekében. A gyűlésre "házanként" meghívták a havasi lakosságot, amely *"csak nem teljes számban megjelent"*. A Bakó Antal tanító által fogalmazott közmunka megajánlást 48 varsági családfő írta alá. Valószínűleg ők voltak a legmódsabb, legbefolyásosabb, lehangadóbb havasi tanyalakók. Mivel a XX. század végi varságiak száz évvel korábban élt őseiről van szó, érdemes felsorolnom neveiket az aláírások sorrendjében: Tifán Pál, György János, Tóti Ferencz, Fancsali Márton, Ambrus András, Tifán András idős, Szócs Gergely, Fancsali Ferencz, Péter Antalné, Tifán János baba, Barabás Bertalan, Pál Ignác, Tifán Gergely árva, Kovács L. István, Balázs Mózes, György András, Bálint János, Tifán Gergely felső, Tifán

Péter, Vas Károly, Vas János, Tifán Ferencz, Tófalvi Ferencz, Tifán Imre, Tamás Ignác, Tifán András, Tifán István, Gergely Mózes, Gegő József, László István, György András, Bálint Pál, Bálint Péter, Lengyel Ferencz, Ambrus Mózesné, Péter Jánosné, Péter László, Albert Mihály, Major Gergely, Bálint János, Kovács Mátyás, Lőrincz János, Nagy Sándor, Szász Antal, Szász Mihály, György István megyebíró.³³⁵ Az első négy név: Tifán Pál, György János, Tóti Ferencz, Fancsali Márton, valamint az utoljára szereplő György István megyebíró neve sajátkező, göröcsös írással került a papírra. A többi 43 nevet Bakó Antal tanító írta le és viselője keresztet húzott a jegyzőkönyv végére. Az írástudatlanság és az írástudás aránya tehát a "jobb gazdák" körében: 43:5. Ijesztően rossz arány ez a XIX. század utolsó évéből! Valószínűleg azzal magyarázható az írástudatlanság eme hallatlanul nagy mértéke, hogy az aláírók többsége ahhoz a nemzedékhez tartozott, amely 1880 előtt volt gyerek és jobbára Varságon töltötte ifjú éveit. Az oroszhegyi iskolát a nagy távolság és a sok munka miatt nem látogatta, Varságon pedig még nem működött iskola. Így a betűvetés tudományát nem sajátította el.³³⁶

Az 1900. évi népszámlálás demográfiai adatainak közreadása során a statisztikusok még nem különítették el a belterületi és külterületi népességet. Következésképp, a népszámlálási statisztika községsoros demográfiai táblázatából nem derül ki, hogy Oroszhegy 3072 fős népességéből hány fő lakott a varsági tanyákon. Szerencsére a népszámlálás után nem sokkal, 1902. nov. 23-án Oroszhegy község vezetői egy hivatalos nyilatkozatukban tanúsították, hogy az újonnan megszervezett Oroszhegy-varsági római katolikus plébánia területén 1082 fő él, közülük 187 Bagzosban, 241 Forrásközén, 209 Sólyomkőn, 41 Küküllőben. Az erdélyi római katolikus egyházmegye 1903. évi Schematismusa pedig, valószínűleg 1900. évi számbavétel alapján, Oroszhegy politikai község lakosságából 1060 lelket szerepeltetett az új Oroszhegy-varsági plébánia híve gyanánt. Az 1060 és a 1082 nincs messze egymástól. Végeredményként megállapítható, hogy a XIX-XX. század fordulóján Oroszhegy község lakosságának valamivel több mint egy harmada varsági hegyi tanyán lakott.³³⁷

Az 1910. évi népszámlálás az ezer éves történelmi Magyarország életében az utolsó, az 1907-ben keletkezett varsági tanyaközség életében pedig az első népszámlálásnak számított. Ez a népesség-számbavétel Oroszhegy község kötelékében 2128, Székelyvarság község kötelékében 1233 főt talált.³³⁸ A két község lakossága együtt 3361 főt tett ki. Ezt a számot összevetve a tíz évvel korábbi 3072-es számmal, láthatjuk, hogy a szaporodás 289 fő. Némi számolással könnyen megállapíthatjuk, hogy a szaporodás nagyobbik hányada Varságnak jut. Más szóval: a varsági hegyi

³³⁵ VAPI. Plébániai iratok. (1902-1902). 1902. évi csomag.

³³⁶ A XIX-XX. század fordulóján valószínűleg rohamos javulás következett be az írni-olvasni tudás arányát illetően. 1899-ben a nyilatkozatot valószínűleg középkorú és idősebb családők, gazdák írták alá. Az írni-olvasni tudás nagyfokú hiánya a fentebb említett okok miatt éppen az ő korosztályukat jellemezte. Egy évtizeddel később, 1910-ben, az új Varság község 1233 lakosából 659 tudott írni és olvasni. Ők valószínűleg a fiatal nemzedékből kerültek ki, akik már kisebb nagyobb rendszerességgel tanultak a varsági iskolákban. 1910-ben az 1233 fős varsági népességből 343 fő 6-19 éves, 359 fő 20-39 éves volt. A 659 írni-olvasni tudó lakos többsége valószínűleg a 6-39 évesek 702 fős csoportjába tartozott. (NÉPSZ. 1912. 458-459.)

³³⁷ NÉPSZ. 1902. 456-457. - VAPI. Plébániai iratok. 1902. - SCHEMATISMUS 1903. 209.

³³⁸ NÉPSZ. 1912. 458-459.

tanyak népességszáma a XX. század első évtizedében nagyobb mértékben növekedett, mint Oroszhegy falué.

Mivel Varságnak, mint új tanyaközségnek 1910-ben semmiféle "belterülete" nem volt, a számbavett 1233 lakos tanyai lakosnak számított.³³⁹

1910-ben Varság 1233 lakosából 1221 fő magyarnak és 1197 fő római katolikusnak vallotta magát. A két német, a 9 tót, az 1 rutén, illetve a 4 görögkatolikus, a 17 református, a 3 unitárius és a 12 zsidó jobbra a fakitermelő, fafeldolgozó, fakereskedő vállalkozások alkalmazottja lehetett.

Néhány évvel Erdély és benne Varság román uralom alá kerülése után, 1927-ben a varsági plébános lélekösszeírást készített híveiről. Az összeírást 1927. jún. 30-án írta alá és küldte el feletteseinek Péter Imre plébános, de címe szerint a lajstrom az 1926-os állapotokat tükrözi. Tanulmányom függelékében közlöm a fölöttébb értékes összeírás legfontosabb adatait: a családfők neveit, foglalkozását, szűkebb lakóhelyét és családtagjainak számát. Eltekintek az állami adóra vonatkozó adatok közzétételétől.³⁴⁰ Az eredeti összeírás összesítő adatai több számolási hibát takarnak. Ezeket a hibákat kijavítottam. Következésképp, a közölt összesítő adatok eltérnek az eredeti irat összesítő számadataitól.

Az 1926. évi varsági lélekösszeírás ABC-be rendezve³⁴¹ 281 családfő nevét tartalmazza. Közülük 16 magányosan élt. A többi családfő 295 kisebb (1-6 éves) és 229 nagyobb (7-16 éves) gyermeket nevelt. A házastársak és a 16 évnél idősebb eltartottak 425 főt tettek ki. Az adatokat összesítve megállapítható, hogy 1926-ban a varsági plébánia területén 1230 római katolikus élt.³⁴²

A varsági plébános a családfők, illetve házastársuk³⁴³ foglalkozásának jelölésére legtöbb esetben az összevont "napszamos-földműves" kifejezést használta. Tíz év után került a foglalkozás rovatba más bejegyzés. Élt és dolgozott Varság társadalmában 6 iparos: 3 kovács, 2 cipész és 1 mészáros, valamint 2 boltos, 1 tanító és 1 kántor.

³³⁹ Ezzel a ténnyel nehezen birkózott meg a statisztika. Az 1910-es népszámlálásnak ugyanis nagy érdeme, hogy egy táblázatban bemutatta a népesebb "kületerületi lakotthelyeket". Ám a bemutatás során a statisztikusok szigorúan belterületben és kületerületben gondolkodtak. Vagyis minden "kületerületi lakotthelyet" valamelyik belterület tartozékának értelmezték. Ebbe a keretbe nem fértek bele a tanyaközségek, amelyeknek nem volt belterületük. Igazából nem fért bele az új Varság község sem. "Kületerületi lakotthely"-ként a községhezától távol eső Bagzost, Forrásközt, Sólomköt jelölték meg, mintha a többi tanyás terület valamiféle „anyaközség” lenne. (A Varságtelep kifejezéssel nehezen tudunk mit kezdeni, mert nem világos, mit értett alatta a közigazgatási szóhasználat.) Mindebből következik, hogy a feltüntetett kületerületi lakotthelyek összenépszerűsége messze elmarad az ugyanazon statisztikában közreadott varsági népességszámtól, holott a varsági lakosság egésze tanyai népességnek számított. Mindez a formálódó kületerületi népességstatisztika buktatója és gyötrelme, ami más tanyaközségek esetében is tetten érhető. (NÉPSZ. 1912. 628.)

³⁴⁰ VAPI. Plébániai iratok. 1927. 1926. évi lélekösszeírás.

³⁴¹ A nevek ABC sorrendje a 247. családfőig következetes. Onnan összevisszaságban következnek azok a nevek, amelyek valószínűleg kimaradtak az ABC-be rendezés során.

³⁴² A valóságban legalább öt-több, vagyis 1235 fő élt Varságon. 5 családfő neve után ugyanis a plébános megjegyezte, hogy házastársa református, illetve unitárius. Ezek a házastársak nem szerepelnek az összesítésben, mivel a táblázat készítője a római katolikusokat vette számba.

³⁴³ Az előző jegyzetben említett protestáns házastársak közül három kapcsolatba hozható az ipari tevékenységgel.

Az 1926. évi összeírást készítő plébános a "lakás" rovatban megjelölte azt a szűkebb területet, határrészt, ahol az összeírt személy Varság község területén belül lakott. A következő határrész-neveket használta: *Bagzos, Forrásköze, Küküllő, Sóllyomkő, Varság*. Utóbbi kifejezés alatt a későbbi *Központ* tájékát és a *Tisztást* értette. A felsorolt határrészek az alábbi arányban részesedtek a 281 családból: Bagzosban 48, Forrásközén 58, Küküllőben 10, Sóllyomkőn 57, "Varságon" 106 család lakott.³⁴⁴

Az azonos családnevek legtöbbször szétszóródtak a varsági területen. Pl. Vass nevéek laktak Forrásközben, Sóllyomkőn, Bagzosban és Varságtisztáson egyaránt. Néhány esetben azonban megfigyelhetjük a nevek "csoportosulását" egy-egy határrészen. Pl. a Pál Katona nevéek nagy többsége Küküllőben lakott. Még jobb példának látszanak a Tifánok, akik kivétel nélkül a Varság-nak jelzett területen, vagyis leginkább a Tisztás nevű határrészen laktak.

Az 1926. évi varsági összeírás, annak ellenére, hogy a plébános készítette, nem szokványos egyházközségi *kepelajstrom* és *nem* plébániai *párbér összeírás*, hanem a plébániához tartozó családok létszámának és az állami adó mértékében tükröződő jövedelmének számbavétele. Ezért az összeírás 281 tételét egy-egy családnak értelmezem. Feltételezem, hogy a családok száma megegyezett a háztartások számával.

A varsági családok lélekszáma 1926-ban a következőképpen alakult:

A CSALÁDOK			
nagysága	száma	%-a	összlélekszáma
1 fős	16	5,7	16 fő
2 fős	43	15,3	86 fő
3 fős	46	16,4	138 fő
4 fős	55	19,6	220 fő
5 fős	39	13,9	195 fő
6 fős	38	13,5	228 fő
7 fős	21	7,5	149 fő
8 fős	12	4,3	96 fő
9 fős	8	2,8	72 fő
10 fős	2	0,7	20 fő
12 fős	1	0,3	12 fő
	281	100,0	1230 fő

Az 1 fős családtöredékek a családok 5,7 %-át tették ki. A 16 magányosan élő személy a lakosság 1,3 %-át jelentette. 144 család, a családok 51,2 %-a tartozott a kis létszámú, 2-3-4 fős családok csoportjába. 444 fő élt kötelékükben, a varsági lakosság 36,1 %-a. A nagy létszámú, 5-12 fős családok sorába 121 család, vagyis az összes családok 43,1 %-a tartozott. Ezekben a háztartásokban 770 fő élt, Varság népességének 62,6 %-a.

³⁴⁴ Jakab Márton "csavargó" (275.) és a névsort záró Keresztes Márton (281.) egyik területhez sem volt köthető.

Ha összehasonlítjuk az 1926. évi varsági lélekösszeírás és az 1893. évi varsági népesség-összeírás adatait, láthatjuk, hogy a 2-3-4 fős kis lélekszámú családok részaránya 56,1 %-ról 51,2 %-ra, összlélekszáma pedig 40 %-ról 36,1 %-ra csökkent. Ezzel párhuzamosan 40 %-ról 43,1 %-ra, összlétszámuk tekintetében pedig 59 %-ról 62,6 %-ra növekedett a nagy létszámú, 5-12 fős családok részesedése.

Az Erdély északi részének visszacsatolása után kiadott, 1940. évi adatok alapján készített 1944. évi magyar helységnevtár Székelyvarság község területén 398 házat és 1677 lakost tüntetett föl.³⁴⁵

1948-ban az újra birtokba jutott román államiság népszámlálói 364 háztartásban 1664 varsági lakost találtak. 1956-ra a hegyi tanyaközség népessége 1893 főre emelkedett.

A varsági lakosság létszáma az 1960-as években érte el a legnagyobb magasságot. Az 1966. évi népszámlálás idején 2152 varsági állandó lakost vettek számba az összeírók. A következő tíz évben fogyásnak indult a hegyi tanyaközség népessége. 1977-ben már csak 1808 fő élt Varságon. Az ezredforduló felé haladó években a népességfogyás, elsősorban az elköltözések révén, tovább folytatódott.

Az 1992. évi népszámlálás összeíró biztosai 1673 lakost vettek számba Varság község kötelékében. 137 varsági azonban huzamosan távol tartózkodott. Így az 1992. évi állandó varsági lakosok számát 1536 főben határozta meg a statisztikai felmérés. 1532 fő magyarnak, 4 személy románnak vallotta magát. 1516 fő a római katolikus vallást követte. Melléük akadt 7 református, 6 pünkösdista, 3 unitárius és 4 görögkeleti vallású lakos is.³⁴⁶

Valószínűleg az 1992. évi népszámlálás előmunkálataként, 1991. szept. 5-i keltezéssel a varsági Polgármesteri Hivatal készített egy román nyelvű jegyzéket Varság község telkeiről, házairól és lakosairól.³⁴⁷ A jegyzéket tanulmányom függelékében közreadom, azzal a változtatással, hogy a román intézményneveket és a román nyelvű megjegyzéseket magyar fordításban szerepeltettem. A házakra vonatkozó adatokkal tanulmányom egy másik részében még foglalkozom. A lakosság létszámát az 1991. szeptember 5-i kimutatás 1640 főben jelölte meg. A Varság község területét alkotó határrészek között a népesség a következőképpen oszlott meg: 316 fő lakott Sóllyomkőn, 224 Forrásközén, 470 Tisztáson, 203 Bagzosban, 113 Küküllőben és 314 a Központban.

Az 1991. szept. 5-i varsági telek-, ház-, lakás-, háztartás- és lakosjegyzék meglehetősen bonyolult román népszámlálási szempontrendszer alapján készült. Tervezőjét más szempontok és más célok vezérelték, mint a varsági népesség tanulmányozásával bajlódó néprajzkutatót. Így értelmezése, tanulmányozása rengeteg nehézséggel jár. E nehézségek, ellentmondások, hiányosságok némelyikére hívom fel alább a figyelmet:

³⁴⁵ HN. 1944. 538.

³⁴⁶ Az 1948 és 1992 közötti népszámlálási adatok forrásai: ERD. NÉPSZ. 1930-1992. 88., 308., 360. – VOFKORI László 1996. 133. – VAKI. Népszámlálási iratok. – A jelzett forrásokban az 1992. évi adatok néhány fős eltérést mutatnak.

³⁴⁷ VAKI. Népszámlálási iratok.

Az összeírás elemzése során a ház, a lakás és a háztartás fogalmával nem juthattam messzire. Ezért az összeírási egységek népességszámát nem vetíthettem ezekre a bevett fogalmakra.

Varság területén sok tanyai telephelyen két lakható faház is áll. Ennek sokféle oka lehet. Egyik helyen kicsi volt a régi ház, és mellé építettek egy nagyobbat, de a régit is meghagyták. Másutt a fiatal házásoknak kellett egy kisebb ház, ami idővel üres lett, illetve raktárként, kamraként, vendégházként használták. Ezekben az esetekben az összeírás "Házak száma" rovatában két ház szerepel. Emiatt, ha a népességszámot a házak számára vetítjük, csalóka eredményre jutunk.

Az összeírásban a lakás fogalma fölöttébb szabadosan értelmeződött. Pl. az új emeletes családi házakat két lakásnak vette az összeíró, annak ellenére, hogy egy család lakott bennük. Ezért a népességszámot lakásszámmra sem volt érdemes vetíteni.

A demográfiaiban a népességszámot általában a háztartások számával hozzák összefüggésbe, de az 1991. évi varsági összeírás esetében ez a módszer is nehézségekkel járt. Pl. ha egy telken két háztartást jeleztek, a lélekszámot együtt tüntették föl. Így az efféle háztartásokat nem sorolhattam be a családlétszámok kimutatásába. Másrészt a háztartás összeírásbeli értelmezése is sok bizonytalanságot tükröz. Pl. volt egy telken két ház, két lakás egy háztartás; volt két ház, két lakás, két háztartás; végezetül volt egy ház, egy lakás, két háztartás. Az utóbbi eset nehezen képzelhető el falusi, tanyai környezetben.

Mindezek miatt természetesen nem egyezik a házak, a lakások, a háztartások és a telkek száma. Mivel a családnagyságok sem házra, sem lakásra, sem háztartásra nem vetíthetők, a közléskor helykímélés céljából csökkentettem az összeírás rovatainak számát.

Az összeírás elemzése során nyilvánvalóvá vált, hogy akkor járok el leghelyesebben, ha a családlétszámokat a lakott telkekre vetítem ki. A lakott telkek száma ugyanis majdnem azonos a valódi lakóházak, a valódi lakások és a valódi háztartások számával. Bár a fentebbi okok miatt léteznek árnyalatnyi eltérések, ezek elhanyagolhatók. A pontosság kedvéért azonban elemzésem során nem a ház, nem a család, nem a lakás, nem a háztartás, hanem a lakott telek megnevezést használom, amikor a családlétszám kivetítési egységéről írok.

A *tanyai telephely, udvar, telek, bennvaló, élet* olyan különleges jogállású terület, amely telekkönyvi értelemben elkülönül a termőföldről, kaszálóktól, erdőktől. Lakóhelynek, telephelynek számít. Másképp adóznak utána, mint a termőföld és az erdő után. Házszáma van.

Az 1991. évi összeírás első rovatában ugyan papírforma szerint házsámok vannak, de ezek a házsámok gyakorlatilag a Varságon fellelhető *telek* jogállású területek számai. Az összeírás készítője gyakorlatilag a telkeket vette számba a rajtuk lévő házakkal, lakásokkal, háztartásokkal, lakosokkal. Ezek a telkek azonban többfélék. Bár folyamatos számsorral és betűjelekkel jelzettek, a különböző megjegyzések és birtoklási adatok alapján érdemes elkülönítenünk a jól körülhatárolható fajtáikat. Efféle aprólékos elemzéssel megállapíthatjuk a tényleges telkek, a tulajdonképpeni lakott telkek számát, amelyekre a népességszám kivetíthető.

A középületek (intézmények, hivatalok, kereskedelmi egységek, üzemek) telkei házszámmal rendelkeznek ugyan, de építményeik néhány kivételtől eltekintve,

pl. paplak, egészségház, állatorvosi rendelő stb. az összeírás rendje szerint nem számítanak bele a varsági házak számába.

Azok a telkek, amelyeknek jellemzésére a *teren viran* román kifejezést használták, valószínűleg épület nélküli, beépítetlen területek voltak, de valamilyen oknál fogva telek jogállással rendelkeztek. A *teren viran* jelleg eredete az összeírásból nem állapítható meg. Az efféle parcella lehetett olyan terület, amelyet valaha telephely gyanánt használtak, de időközben telephely jellege megszűnt. Pl. hajdan egy oroszhegyi szállás épületei álltak rajta. Az épületeket szétszedték ugyan, de helyük telekkönyvi értelemben megmaradt telek jogállású területnek. A másik lehetőség a XX. század utolsó harmadában szaporodó üdülőtelvek körében keresendő. A *teren viran*-nak jelzett terület ugyanis lehetett olyan föld, amelyet a patakok mellett építendő hétvégi ház telkének vettek meg, jobbra idegenek, de még nem építettek rá. Telek jogállása miatt azonban az összeírás idején házszáma már volt. A *teren viran*, vagy magyarul a *beépítetlen telek* kifejezés két különböző dolgot takar tehát, amelyek az összeírás alapján nem különíthetők el egymástól.

Ugyancsak két elkülöníthetetlen dolog húzódik meg a "most épül" kifejezéssel fordítható megjegyzés mögött. Az összeírás elemzője nem tudhatja meg, hogy a "most épül" kifejezéssel jellemzett telkeken 1991-ben lakóház vagy üdülő épült, holott témánk szempontjából a kettő különbsége fölöttébb fontos.

Azok a telkek, amelyek rendelkeztek gazdával, lakóházzal, lakással, de nem működött a területükön háztartás és nem élt rajtuk lakos, két lehetőséget rejtettek. Egyrészt olyan elhagyott, üres, romló, vagy gazdasági telephelyként megtartott, megvásárolt öreg tanyaházak telkei voltak, amelyekből kihaltak vagy elköltöztek a lakosok. Másrészt lehetnek új építésű hétvégi házak, amelyekben állandóan ugyancsak nem lakott senki. Tanulmányom szempontjából fölöttébb fontos lenne a kétféle tartalom elválasztása, de a statisztika megtervezője ezzel a nagyon lényeges településtudományi kérdéskörrel nem törődött. A két fölöttébb különböző múltú telekfajta szétválaszthatatlanul kevert marad. Némi tájékozódást nyújthatnak a földrajzi elhelyezkedés adottságai. Pl. ha Bagzosban volt az ilyen telek, valószínűleg elhagyott, lakatlan, öreg tanya telkét értették alatta. Ha Küküllőben vagy Nagykovácsán vettek számba ilyen telket, az adat valószínűleg üdülőtelvekre vonatkozott. (Inkább elméletileg, de létezik egy harmadik lehetőség is: ide sorolható az a néhány telek, amelyen a régi idők divatjának maradványaként „*oroszhgyi kicsi ház*” és csűr áll, vagyis eredendően időszakosan használt szállásnak számít.)

Végezetül hosszasan elemző munkával kigyújthatók az összeírásból azok a telkek, amelyekhez gazda, ház, lakás, háztartás és lakos egyaránt tartozott. Ezek képezik az összeírás legfontosabb tételeit. A 644 számbavett telek közül 455 sorolható körükbe. A demográfiai feldolgozó munka során a családnagyságokat erre a 455 telekre tudtam kivetíteni. (Témánk szempontjából elhanyagolható az a négy lakos, akik magányosan egy-egy középület szolgálati lakásában laktak.)

Joggal felmerülhet a kérdés, hogy a fentebb röviden bemutatott rengeteg kutatási nehézség láttán, miért nem dobtam félre az 1991. évi varsági összeírást? Buktatói, következtetlenségei, hiányosságai ellenére miért bajlódtam vele érdeménél többet? Makacs kutatói gyötrődésem és kitaró időfecsérlésem két okkal magyarázható: 1. Nem ismerek jobb összeírást ebből a korból. 2. Minden hibája, nagyvonalú felületessége ellenére az 1991. szept. 5-i varsági összeírás nagyon fontos forrás, mert

képet alkothatunk belőle arról, hogy a) hány házban, illetve a ház fogalmának bonyolult értelmezése miatt hány telken laktak lakosok? b) egy-egy lakott teleknek mekkora volt a népességszáma? Mindezek az eredmények részben feledtetik a kutatóval, hogy a hétvégi üdülőházak és az elhagyott, elöregedett tanyák számát, értelmezési nehézségek miatt az 1991. évi összeírásból nem derítheti ki.

Az 1991. szept. 5-én készített összeírás számadatai alapján a 455 varsági lakott telek népességszáma a következőképpen alakult:

A LAKOTT TELKEK			
lélekszáma	száma	%-a	összlélekszáma
1 fős	78	17,1	78 fő
2 fős	83	18,2	166 fő
3 fős	86	18,9	258 fő
4 fős	64	14,0	256 fő
5 fős	47	10,3	235 fő
6 fős	54	11,9	324 fő
7 fős	29	6,4	203 fő
8 fős	11	2,4	88 fő
9 fős	2	0,4	18 fő
10 fős	1	0,2	10 fő
	455	100,0	1636 fő

Az összlélekszám négy fős eltérését az okozza, hogy négy varsági lakos középület szolgálati lakásában lakott. Ők nem szerepelnek a fentebbi táblázatban.

A telkekre vetített családnagyságok táblázatát szemlélve azonnal szembetűnik az 1 fős telkek, vagy ha úgy tetszik az 1 fős háztartások száma. Míg 1893-ban a háztartások 3,9 %-a, 1926-ban pedig a családok 5,7 %-a volt egyszemélyes, 1991 őszén a varsági lakott telkek 17,1 %-át lakták magányosan. A 78 egyedül élő személy a varsági lakosság 4,8 %-át, a középületek szolgálati lakásaiban tartózkodó további 4 magányos lakos hozzáadásával számított 82 magányos varsági pedig a hegyi község népességének 5 %-át tette ki. A magányosok kimagaslóan nagy száma valószínűleg a tanyavilág egy részének elöregedésére, lassú elnéptelenedésére utal.

233 telken, a lakott telkek 51,2 %-án 2-3-4 fős családok éltek. Összlétszámuk 680 főt tett ki, ami a varsági lakosság 41,5 %-ának felel meg.

A nagy létszámú, 5-12 fős telkek sorába 144 telek, az összes lakott telkek 31,6 %-a tartozott. E telkek családjában 878 fő élt, a varsági népesség 53,5 %-a.

Figyelemre méltó, hogy 1926-hoz viszonyítva csökkent ugyan a nagylétszámú, 5-12 fős családok, illetve a kötelékükben élők aránya, számuk még 1991-ben is magasnak számított. Az évezred utolsó évtizedének elején a varságiak 53,5 %-a, tehát több mint fele nagy lélekszámú családokban élt, ami bő gyermekáldást tükröz, és a varsági hegyi tanyák egy részének erős vitalitásáról tanúskodik.

Az előző fejezetben végigkísérhettük azt a lassú gazdaságtörténeti folyamatot, amelynek eredményeként Oroszhegy lakói a falujukhoz tartozó "Küküllőn túli"

havasok területén állandóan lakott hegyi szórványtelepülést hoztak létre. Mivel e folyamat során oroszhegyi gazdák szállásai változtak át hegyi tanyákká, más szóval: oroszhegyi tartozéktelepülések hálózata alakult át hegyi szórványtelepüléssé, nyilvánvaló, hogy Varság havashódító lakosai Oroszhegy népéből kerültek ki. A varságiakban a XX. század végén is elevenen él az oroszhegyi származás tudata. Ennek megnyilvánulásaival lépten-nyomon találkozhat a hegyi tanyák világában bolyongó néprajzkutató.

Míndez azért kerül itt szóba, mert Hargita megye értelmiségi köreiből a varságiak eredetét illetően ezzel ellentétes, különös vélekedéseket lehet hallani. Egyesek tudni vélik, hogy a varsági hegyi tanyák népe a szélrózsa minden irányából érkezett nehéz sorsot nyújtó lakhelyére. Ezek a vélekedések valószínűleg azért kaptak szárnyra, mert a XX. század végi Varságon valóban élnek néhányan, akik nem tekinthetők oroszhegyi származásúaknak. Exponált, esetleg vezető személyiségek lévén, a kívülről jött felületes szemlélő velük találkozik először. Akad köztük közigazgatási hivatalnok, egészségügyi dolgozó, tanító, rendőr, erdőgazdasági alkalmazott, állatgyógyító "technikus" stb. Közülük többen gyökeret eresztettek Varságon és varságinak mondják magukat. De efféle beköltözések a világ minden falujában előfordultak, különösen a XX. század második felében! Miért éppen Varság lenne a kivétel? Családtörténeti beszélgetésekből tudjuk, hogy a XX. század első felében is kerültek elvettve nem oroszhegyi eredetű "idegenek" Varság területére. Tudunk pl. olyan erdészről, aki az 1920-as években Korondról került Varságra, ahol évtizedekig erdészkedett. Közben birtokot szerzett és tanyát épített magának. Gyerekei, unokái, dédunokái a varsági társadalom tagjai. Mesélnék egy farkaslaki szénégetőről, aki varsági munkája során, ugyancsak a két háború között beleszerelmesedett egy varsági "fehérnépbe," és "reá szállt," vagyis beházasodott a gazdaságába. Utódai öntudatos varságiak.

Ezek a tanulságos példák azonban a nagy egészet, a népesedéstörténeti folyamat teljességét tekintve természetes kivételek. Nem befolyásolják a XIX-XX. századi népmozgásról tudatos kutatással kialakítható kép meghatározó jelentőségű, domináns irányát. Nem változtatnak, mert nem változtathatnak azon a népesedéstörténeti tényen, hogy a varsági hegyi tanyák római katolikus magyar népe oroszhegyi eredetű.

KULTURÁLIS ÖNÁLLÓSODÁS - HAVASI ISKOLÁK

Laiber Antal oroszhegyi plébános 1880. jan. 26-án kelt, fentebb már idézett levelében, amellel, hogy tájékoztatta püspökét a havasokban szétszórtan lakó híveiről, tudósított a havasi gyerekek iskolai tanításának helyzetéről is. Elsősorban amiatt bánkódott, hogy az éppen formálódóban lévő tanyai oktatás az előző plébános nemtörődömsége miatt máris nem felekezeti, hanem községi jelleget öltött. Fogadkozott, hogy mindent megtesz a tanítás katolikus szellemiségének biztosítása érdekében.³⁴⁸ Helyzetelemző levelének egyik eléggé homályos mondatából arra gyanakodhatunk, hogy az első, hivatalosnak tekinthető iskola megnyitása előtt a Varsági havasokban tartózkodó oroszhegyiek közül néhányan az 1870-es évek

³⁴⁸ OPI. Plébániai iratok. 1880.

második felének telein, valahol egy tanyai szobában már megpróbálták gyermekeiket együtt taníttatni. A tanyai oktatásnak ez a korai formája jól ismert a magyar Alföld hatalmas tanyavilágának történetéből.³⁴⁹

1879 nyarán az udvarhelyi magyar királyi tanfelügyelő "kiszállt a helyszínre", az oroszhegyi havasokba, és ezzel hivatalos sikra terelődött a varsági gyerekek oktatásának ügye. Az illetékes hatóságokkal sikerült elfogadtatnia két tanyai iskola azonnali megépítésének tervét. 1880. jan. 26-án Laiber Antal oroszhegyi plébános arról számolhatott be püspökének, hogy az egyik iskola már fel is épült. Berendezésén éppen dolgozik egy asztalos. A másik iskolát tavaszra építik föl. Egy tanító már került Chedről, a másikat a második iskola felépülte után hívják Varságra. A tanító egy bérelt tanyában megkezdte a tanítást és azt katolikus szellemben végzi.

A megépült iskola valószínűleg ugyanúgy fából készült, mint a havasi tanyai lakóházak. Bizonyára külsőre nem is különbözött azoktól. Szükség esetén szét lehetett szedni és tovább vinni. Tulajdonképpen szükségiskola volt, amelynek használata alig különbözött a tanyai gazdák korábbi zugiskolái kísérletétől. Egy dologban azonban mégis előrelépést jelentett. Hivatalos iskolának minősült, amelyen rajta tartotta tekintetét az állami és az egyházi hatóság egyaránt. Az 1879 őszén épült iskola kezdetleges faépület voltára utal, hogy az 1880-as évek elején Oroszhegy közélete a varsági iskolaépítések gondjától-bajától volt élénk. Az iskolák száma ekkortájt nem szaporodott. Következésképp, legalábbis egyik esetben a meglévő ideiglenes épület helyett kellett tartósabb, állandóbb iskolákat építeni.

Az oroszhegyi római katolikus egyház 1880-as években felvett jegyzőkönyvei alapján az alábbi módon foglalható össze a varsági tanyai iskolák születésének és első évtizedének története.³⁵⁰

Oroszhegy község havasain a XIX. század utolsó negyedében két tanyai iskola jött létre. Egyik a később *Központ*nak nevezett területen, amelyet általában *varsági* vagy *varságtisztási* iskolának neveztek. A bagzosi és a tisztási gyerekek tanultak benne. A másik iskola a sólyomkői, a forrásközi és a küküllői gyerekek számára jött létre a Nagyút pataka mentén, és legtöbbször *nagykútataikai* iskola néven emlegették.³⁵¹

Az ún. varsági iskola és tanítói ház 1883-ban épült föl. Helyét az 1881. 05. 28-i oroszhegyi egyházi gyűlés határozata alapján egy bizottság jelölte ki a *Mélypatak dombján*, a későbbi templom tájékán. Az 1879/80-as, az 1880/81-es, az 1881/82-es és 1882/83-as tanévben bérelt tanyaépületben folyt a tanítás. Az első tanítót Dobai Jánosnak hívták. 1885-ben betegsége miatt nyugdíjba vonult. Évi 250 forint fizetést kapott.

Az ún. nagykútataikai iskola és tanítói ház 1882-ben épült föl. Helyét szintén az 1881. máj. 28-i határozat alapján jelölték ki "*Kováts Imre kertje alsó szegénél az úton kívül*". Az 1880/81-es és az 1881/82-es tanévben egy másik épületben működött az iskola. Első tanítóját Tamás Józsefnek hívták, és 1880/81-ben próbálkozott a havasi gyerekek oktatásával. 1881/82-ben Angi Péter töltötte be a tanítói tisztséget.

³⁴⁹ NAGY Gyula 1975. 423-428. - SZABÓ István 1960. 191., 207.

³⁵⁰ OPI. Az oroszhegyi róm. kat. egyház jegyzőkönyve (1869. aug. 1-től 1902. dec. 31-ig. Különösen a 7., 10., 23., 24.)

³⁵¹ 1881-ben előfordul a "Forrásközött lévő iskola" megnevezés is. A szövegösszefüggésből azonban látható, hogy a máskor nagykútataikainak nevezett iskoláról van szó.

1882. júl. 1-én levélben kérte az oroszhegyi plébánost, hogy vegye föl oroszhegyi harangozóznak. Panaszkodott, hogy az erdőn nehezen telnek a napok. Leveléből kiderül, hogy nagykútataikai tanítóskodása előtt is harangozóként működött Oroszhegyen. 1882/83-tól Orbán János tanított a nagykútataikai iskolában.

Mindezeket figyelembe véve, arra a kérdésre, hogy mióta működött iskola Varságon, válaszként az 1879-es évszámot ajánlom, mivel ekkor oktatott először hivatalos keretek között tanító havasi gyerekeket iskolának nevezett varsági épületben.³⁵²

Az első két varsági iskola létrehozásában, működtetésében mulhatatlan érdemei voltak Laiber Antal oroszhegyi plébánosnak. A varsági iskolatörténetben és a korai varsági közéletben kiemelkedő szerepet játszott Bakó Antal tanító, aki valószínűleg 1891-től az 1910-es évek közepéig tanítóskodott az oroszhegyi havasokban. Élharcosa és ügyintézője volt a varsági hegyi tanyák egyházi és közigazgatási önállósodásának, az önálló varsági tanyaközség megteremtésének.

Az ún. varsági vagy központi és nagykútataikai iskola megszületése után néhány évtizeddel további két iskola jött létre a XX. században Varság község területén: a sólyomkői és a tisztási. Az állandó sólyomkői iskola megépülése előtt bérelt házban már folyt tanítás Sólyomkő területén. Néprajzi adatközlésből tudjuk, hogy 1910-1912 táján Dénes Mózes házában³⁵³ működött iskola. Dénes Mózes, amíg bérbe adta a házat, egy szomszédos "oroszhegyi kicsi házban" húzódott meg.

A sólyomkői iskola XX. század végén is iskolaként használt épülete 1969-ben épült. Az ezredfordulón is álló tisztási iskolaépület és tanítói lakás 1932-33-34-ben épült föl a varsági közbirtokosság anyagi támogatásával. Előzőleg már folyt tanítás Tisztás területén különböző magánházak bérelt helyiségeiben.³⁵⁴

Az első két iskola természetesen a XX. században többször átépült, illetve faépületük kőépületre cserélődött. A XX. század végén is létező emeletes nagykútataikai iskolaépület valószínűleg 1925-ben épült. A központi iskola emeletes főépülete 1980-ban készült el. A mellette lévő másik két iskolaépületet 1954-ben és 1962-ben építették. Az 1962-es építkezés előtt, 1960-ban bontották le a régi központi iskolát.³⁵⁵

Laiber Antal oroszhegyi plébános 1884-ben arról tájékoztatta püspökét, hogy a plébániájához tartozó havasok egyik iskolájában 76, a másikkban 56, a diafalvi iskolában 78, az oroszhegyi központi iskolában 314 gyereket kell tanítani a 6 tanítónak.³⁵⁶ Mindebből azt a következtetést szűrhetjük le, hogy az oroszhegyi plébánia kötelékében élő 524 tanköteles gyermek közül 392, vagyis a gyerekek háromnegyede belterületi, 132 pedig, vagyis a tanulók egynegyede külterületi lakosnak számított.

³⁵² A varsági iskolatörténet első évtizedének adataival szembeesítve felületesnek tűnnek a varsági Historia Domus utólag fogalmazott, elnagyolt sorai a varsági iskolai oktatás 1891. évi kezdetéről és a nagyérdemű Bakó Antal tanító első varsági tanítóként való szerepeltségéről. (VAPI. Historia Domus).

³⁵³ A Sólyomkő 19. sz. ház tulajdonosa 1993. máj. 1-jén néhai Dénes Mózes fia: Dénes Gábor. - A bérelt házban működött hajdani tanítókat Gaál tanító és Fábrián tanító néven emlegetik.

³⁵⁴ Tisztási adatközlők emlékezete szerint pl. folyt tanítás Szőcsné Berkecz Ilona házában pincéjében.

³⁵⁵ Az utóbbi adatokat László Pál varsági polgármesternek köszönöm.

³⁵⁶ OPI. Plébániai iratok. 1884.

Az 1880-as években a havasi tanköteles gyermekek késő őszig dolgoztak szüleik gazdaságában. Az első tavaszi napsugár újra az állatok mellé és a földekre csalogatta őket. Így csak a leghidegebb téli hónapokban látogatták az iskolát. Hosszú időnek kellett eltelni, amíg a varsági gyerekek rendszeres iskolabajárók lettek. Az 1880-as évek elején, a varsági iskolák működésének kezdetén, Oroszhegy egyházi és közigazgatási vezetőinek sok gondot okoztak a havasai iskolai mulasztók. 1881. májusában az Udvarhely megyei alispán elrendelte, hogy záróvizsgákat kell tartani a varsági tanyai iskolákban. Laiber Antal oroszhegyi plébános azt tervezte, hogy máj. 31-én meglátogatja a havasi iskolákat és megtartja a záróvizsgákat. Amint ez kiderült, Dobai János varsági tanító máj. 14-én sietve levelet küldött a plébánosnak, amelyben kérte, ne jöjjön vizsgáztatni, mert "*Varságtisztáján sem tanító, sem tanoncz nincs*". Ezalatt azt értette, hogy a gyerekek májusban már nem járnak iskolába, a tanító pedig nem kapja a járadékát. Sajat maga kénytelen fizetni a lakbérét, mert a szülők *feje*: Berkecz Mihály és Tótutcai Tifán Antal így rendelkezett. Hasonlóképpen nyilatkozott a magykútptakai tanító, Tamás József is, aki máj. 17-én írta meg a plébánosnak: ne jöjjön záróvizsgálatot tartani, "*mivel a gyermekek annyira elszéledtek, hogy e hóban egyet sem láttam még az iskola felé járni sem, s még a múlt hóban is kevés volt*". A szülők neki sem adták még meg a "tandíját".³⁵⁷

A tanyai iskolák eredményesebb működését és valószínűleg a mulasztók számának csökkentését akarta elérni az oroszhegyi egyházközségi gyűlés, amikor 1882. ápr. 23-án a plébános javaslatára az *erdei laktanyákra* Berkecz Mihályt *iskola látogató*nak és *megyefiának* megválasztotta. A szűkebben értelmezett Varságon Tamás András fia Márton, Nagykútptakában pedig Tamás Dobogós János lett a segítője.³⁵⁸

Az 1880-as évek végén az egyházi és községi vezetők igyekeztek rászorítani a havasiakat, hogy gyerekeiket iskolába járassák. Valószínűleg pénzbüntetést vetettek ki a mulasztó gyermekek szüleire. Erre ual egy 1889. nov. 24-én kelt föltűnően görcsös parasztférvással íródott "Szomszédi bizonyítvány", amelyben Balázs Jánosné havasi lakos négy szomszédja bizonyítja, hogy az asszony gyermekei betegség miatt nem mentek iskolába. Az oroszhegyi plébános elfogadta a tanúskodást, és Balázsnét felmentette a büntetés terhe alól.³⁵⁹

Az oroszhegyi, illetve a varsági határ tanyai iskolái nemcsak a gyermekek tanításának és nevelésének színtereiként működtek, hanem fontos szerepet töltek be a tanyán élő népesség közéletében is. Tanítóik a környék "ügyvédei", tanácsadói, kérvényírói, ügyintézői voltak, akik szükség esetén képviselték a havasi lakosság érdekeit. A XIX. század végi és a XX. század eleji egyházközségi iratokból megállapítható, hogy a tanyai iskolákban tartották az egyházi és községi önállósodásról, templomépítésről, harangvásárlásról és más hasonló fontos kérdésekről tárgyaló népgyűléseket. A Központ területén felépített régi tanyai iskolában 1904 előtt miséztek is.

A XX. század első felében a tanyai iskolák váltak az erőteljesen bontakozó közművelődés fórumaivá. A két világháború között, különösen László Domokos (1927-1931) és Lázár Albert (1931-1932) varsági plébánossága idején fellendült és

³⁵⁷ OPI. Plébániai iratok. 1881.

³⁵⁸ OPI. A róm. kat. egyház jegyzőkönyve (1869 -1902). 10.

³⁵⁹ OPI. Plébániai iratok. 1889.

pezsgett a varsági kulturális élet. Ifjúsági Egyesület alakult. Az iskolákban műkedvelő előadásokat rendeztek a tanyai ifjúság aktív részvételével. László Domokos plébános Varságon közművelődési házat akart építtetni, de a kirobbant gazdasági válság miatt tervét nem sikerült megvalósítania.³⁶⁰ A később mégiscsak létrejött varsági kultúrház, mint a tanyai nép kulturális önállósodásának és "kulturális önkiszolgálásának" szimbóluma, tovább vitte a tanyai iskolákban kialakított közművelődési hagyományokat. Létevel, működésével átformálta a tanyai társasélet és a varsági ünnepi szokások rendjét. Példaként említhetem a lakodalmat, amely a kulturházi "közös lakodalmak" divatba jöttével sarkalatos jelentőségű átalakuláson esett át.

EGYHÁZI ÖNÁLLÓSODÁS

Harang, harangláb

1880. jan. 26-án Laiber Antal oroszhegyi plébános a már többször idézett levelében azt is megírta püspökének, hogy havasi híveinek nagy szükségük lenne egy 4 mázsás harangra. A házszentelés alkalmával felkeresvén tanyáikat, szöbáhozta nekik a harangállítás ügyét, és a havasiak 174 forintot megajánlottak a harang elkészítésére. Tudván, hogy ez a pénz kevés, kérte püspökét: egészítse ki az összeget, és segítsen a harangrendelés lebonyolításában.³⁶¹ Négy nappal később, jan. 30-án a főpásztor már válaszolt is. Közölte az oroszhegyi plébánossal, hogy a püspökség megrendelt egy 3 mázsás harangot Manchen Mihály segesvári harangöntőnél. A megígért 174 forintot szedje össze és küldje el Gyulafehérvárra. A harang szállításáról és a harangláb fölállításáról maga gondoskodjon. 1880. máj. 10-én a püspökhelyettes levélben közölte az oroszhegyi plébánossal, hogy a megrendelt harang elkészült. 368 forint 60 krajcárba került. Igyekezzen a megígért 174 forint beszédésével és beküldésével. A különbözetet a püspök fizeti. A 174 forint valószínűleg nehezen jött össze, mivel 1880. jún. 23-án a püspökhelyettes már kemény hangon figyelmeztette a plébánost a pénz beküldésére.

Ezen a ponton a haranghistoria fonala megszakad. Laiber Antal plébános bizonyára nagy nehézségek árán tudta csak összegyűjteni a varságiaktól a megajánlott 174 forintot. Emiatt fölöttébb kellemetlen helyzetbe került. Amikor végre eljutott a harang az oroszhegyi havasokba, valószínűleg az ún. varságtisztási területen állították föl. Az 1882. évi oroszhegyi plébániai iratokban arról olvashatunk, hogy Dobai János tanító a *harangszék* építésére szánt összeg egy részét másra fordította.³⁶² Dobai János nem nagykútataikai, hanem ún. varsági tanító volt. A későbbi Központ tájékán tanított. Következésképp, ha ő foglalkozott a harangláb építésének ügyével, akkor a harangot nem a nagykútataikai iskola területéhez tartozó Solyomkőn, hanem a "varsági" iskola tájékán szándékoztak fölállítani.

Tifán András tisztási gazda 1997-ben néprajzi adatgyűjtés során elmondta, hogy apja sokszor mesélt neki egy harangról, amely valaha egy élőfán függött a házuk mögött. A 200-as számú varsági házban lakó Tifán András öregapját Tótutcai

³⁶⁰ VAPI. Plébániai iratok. 1928 - valamint Historia Domus.

³⁶¹ OPI. Plébániai iratok. 1880.

³⁶² OPI. Plébániai iratok. 1882.

Tifán Ignácnak hívták. Valószínűleg azonos azzal a Tifán Ignáccal, aki nagyon sokszor szerepelt a XIX-XX. század fordulóján keletkezett oroszhegyi-varsági iratokban, egyrészt mint tisztségviselő, másrészt mint falusfeleinek névaláírója. Befolyásos, közéleti emberként átmenetileg valószínűleg helyet adott birtoka egyik élőfáján az 1880-as évek első felében felállított havasi harangnak, amíg a "harangszéket" sikerült megépíteni. A föltehetőleg 1882-ben készült katonai térképen a későbbi *Központ* tájékán, a *Mélypatak* dombján látható egy kisebb szakrális építményre vonatkozó jel, ami valószínűleg az új harangláb jeleként értelmezhető.³⁶³

Ennek a harangnak a létezésére utal az az 1898-ban kelt levél, amelyben az udvarhelyi főesperes többek között arról tájékoztatta püspökét, hogy a havason lakó oroszhegyieknek még egy harangra lenne szükségük.³⁶⁴ 1904-ben a régi tisztási harangot a sólyomkői haranggal együtt az új templom tornyába helyezték át.³⁶⁵

Az első "harang-akció" után 18 évvel, 1898-ban gróf Majláth Gusztáv Károly püspök 429 forintért harangot öntetett a "nagykútataikai" havasi hívek számára Manchen Mihály segesvári harangöntő mesterrel. Laiber Antal oroszhegyi plébános szentelte föl 1898. jún. 26-án Borommai Szent Károly tiszteletére.³⁶⁶ Mivel ebben az időben a "nagykútataikai" kifejezést a Nagykút pataka völgyében épült iskola körzetére használta a hivatali nyelv, mintegy a "varsági" kifejezés társaként, joggal feltételezhető, hogy a püspöki adományként érkezett és 1898-ban felszentelt harang a ma is álló sólyomkőhegyi harangláb első harangját jelentette.

A sólyomkői harang hangjában nem sokáig gyönyörködhetek a sólyomkői, a forrásközi és a küküllői lakosok, mert 1904. augusztus 10-én Fábíán Sándor püspökhelyettes utasította Németh Gellért varsági plébánost, hogy a "künn lévő harangokat", vagyis a fentebb említett tisztásit és a sólyomkőit vitesse át az új templom éppen elkészült tornyába.³⁶⁷ A sólyomkői ellenállás szele valószínűleg már érezhető volt, mert a püspökhelyettes a varsági plébános feladatává tette a nép meggyőzését az intézkedés szükségességéről.

A sólyomkőiek nagyon zokon vették "ajándék harangjuk" elvitelét. A sérelmes esetet a XX. század végén is úgy emlegetik, természetesen időpont nélkül, mint a sólyomkői harang hajdani "ellopását". Képviselőik mindent megtettek, hogy újra harangot szerezzenek az 1898-ban épített, impozáns méretű, átmenetileg elárvult harangtornyukba. A mozgalmat Miklós Antal nagykútataikai tanító vezette. 1905. szept. 10-én gyűlést tartott Sólyomkő és Forrásköze népének a nagykútataikai iskola udvarán. Ezen a gyűlésen "*...elhatározott, hogy a Sólyomkőhegyen lévő harangtoronyba, az ajándék harang helyett, mely a varsági templomtoronyba lett vité, egy más új harang vétessék közadakozás útján*". A gyűlés után egy gyűjtőiven

³⁶³ HIT. III. kat. fől. 5375/3.

³⁶⁴ UPI. Főesperesi iratok. Dos. 141. 1898/90.

³⁶⁵ VAPI. Plébániai iratok. (1902-1919). 1904.

³⁶⁶ OPI. Római katolikus egyház jegyzőkönyvei (1869-1902). 126. - A gulafchérvári püspök 1898. máj. 16-án kérte föl Jung Cseke Lajos udvarhelyi főesperest, hogy az "Oroszhegy-nagykútataikai" harangot "benedicalni szíveskedjék", hamár úgyszólván a havasokba. Mivel a főesperes tervezett havasi útja elmaradt, a fölcsentelés jogát átruházta Laiber Antal oroszhegyi plébánosra. (UPI. Főesperesi iratok. Dos. 141. 1898.)

³⁶⁷ VAPI. Plébániai iratok. (1902-1909). 1904.

megkezdődött a megajánlások és a befizetések számbavétele.³⁶⁸ Közben valószínűleg az oroszhegyi havasok új egyházközségének papja püspöki támogatást is kért a harangszerzők számára. Majláth Gusztáv erdélyi püspök 1905. nov. 25-én arról tájékoztatta Tódor Imre varsági plébánost, hogy kiadásainak "apadása" után szívesen segít anyagilag is a harang beszerzésében. Bízta a sólyomköi híveket adományaik mielőbbi összegyűjtésére.³⁶⁹ Miklós Antal nagykútataki tanító 1905. dec. 10-ére újabb gyűlés engedélyezését kérte a főszolgabírótól. Ezen a gyűlésen valószínűleg jelentősen előrehaladt a pénzádományok gyűjtése. A nagy és egy kisebb harang öntésére kivételesen nem Manchen Mihály segesvári, hanem Hönig Frigyes aradi harangöntő mester kapott megbízást. A mester 1906-eleji elvégezte a munkát, és részletesen lerajzolta a nagykútataki tanítónak, hogy az eddigi egy harang helyére miként akasszanak föl két harangot. A varsági plébánia irattárában fennmaradt az a vasúti fuvarlevél, amellyel 1906. febr. 17-én az aradi mester Udvarhely felé elindította a Sólyomköre szánt harangokat és azok tartozékait. A sólyomköiek közmunkával serénykedtek a harangok helyre rakása során. A munkálkodók két liter pálinkát fogyasztottak el. A pénzügyi elszámolás egyik tétele szerint: *"A harang megáldásakor a papnak fizetés semmi, de finom szilva pálinkával meg lett kínálva - 90 fillér".*³⁷⁰

A sólyomköiek az összegyűjtött pénzből 400 koronát adtak föl postán az aradi mesternek a harangokért. Ez az összeg a harangok árának csak a kisebbik részét jelentette. 1906. április 27-én ugyanis Majláth Gusztáv Károly erdélyi püspök arról értesítette Tódor Imre varsági plébánost, hogy a *"nagykútataki harangok ára fejében"* 518 koronát megküldött Hönig Frigyes aradi harangöntőnek.³⁷¹

Temetők

1883 előtt Varság területén nem voltak temetők. Ha valaki meghalt az oroszhegyi havasokban, holttestét hazavitték Oroszhegyre, és ott temették el.

Valószínűleg előfordult, különösen tomboló hóviharak idején, hogy a szegényebb, kevésbé ismert havasi halottat nem vitték haza Oroszhegyre, hanem hozzátartozói, munkatársai hivatalos egyházi szertartás nélkül eltemették a távoli hegyek köves földjébe.³⁷² Ilyen esetek híre juthatott Csató József udvarhelyi esperes tudomására 1866-ban, aki máj. 24-én kelt levelében keményen figyelmeztette az oroszhegyi plébánost, hogy sürgősen foglalkozzon az illegális temetések kérdéskörével, és semmiképpen se nézze el az efféle bűnös cselekedeteket: *"Szomorúan értesültem, hogy az oroszhegyi havasokon hívei közül többen azon merényre vetemedtek, hogy elhalt keresztény társaikat a' lelkései hivatal tudta nélkül*

³⁶⁸ VAPI. Plébániai iratok. (1910-1913). 1911.

³⁶⁹ VAPI. Plébániai iratok. (1902-1909). 1905.

³⁷⁰ VAPI. Plébániai iratok. (1910-1913). 1911.

³⁷¹ VAPI. Plébániai iratok. (1902- 1909). 1906. - Nem tartozik szorosan a témánkhoz, de mégis érdemes megemlíteni, hogy a Sólyomköről 1904-ben a varsági új templom tornyába átszállított harangon valószínűleg "átok ült". 1911 és 1913 között ugyanis újabb "harangöntési ügy" foglalkoztatta a fiatal varsági egyházközséget, amelynek során nagy vita és pereskedés kerekedett Manchen Mihály segesvári harangöntővel. 1912-ben azért kellett harangot önteni, mert a régi megrepedt.

³⁷² Efféle illegális temetésekre akadt példa az alföldi tanyatörténetben is. Vö: BÁRTH János 1996. 184.

*eltemették - E merény minden esetre büntetésre méltó, és azért, ha Nagytisztelendő Uraságod erről értesülve lévén, eddig lépést nem tett"...azonnal feleljen és intézkedjen.*³⁷³

Mielőtt az olvasót téves következtetések irányába terelném, sietek kijelenteni, hogy Varságon nem alakultak ki olyan szétszórt családi temetők, amelyek a szomszédos Sóvidék temetkezési hagyományát jellemezték. A legnyugatibb fekvésű tanyákat néhány kilométer választja el a legkeletibb korondi tanyáktól. A két tanyás terület népe között eleven a házassági kapcsolat. Mégis fölöttébb eltérő a *korondi hegy* és a hajdani oroszhegyi havasok XX. század végi lakosságának temetkezési rendje.

A varságiak emberemlékezet óta temetőbe temetkeznek. A szomszédokban lakó pálpatakaiak és fenyőkútiak a tanyájukhoz tartozó birtok legtávolabbi végébe, családi földbe, magányos sírokba, illetve néhány síros családi temetőkertekbe temetkeznek. A tanyákhoz tartozó családi temetkezőhelyek a tanyákkal együtt behálózzák a pálpatakai és a fenyőkúti határt. A Varságról Pálpatakára férjhez ment *fehérnépek* először ugyancsak rácsodálkoztak az ottani szokásra, de lassan megbarátkoztak azzal a gondolattal, hogy az élők sorából eltávozó családtagjaikat nem közös temetőbe, hanem a "kertek aljába", a birtok végén álló nagy fa vagy facsoport alá temetik. Egy varsági származású pálpatakai idősödő asszony kérdésemre 1995-ben elmondta, hogy Pálpatakára kerülése után, fiatal korában egy ideig vizet is alig mert inni, mert arra gondolt, hogy a víz a családi birtokon eltemetett rokonok porladó testén folyt keresztül.

Varság határában is létezik ugyan néhány magányos sír, de azokba olyan személyeket temettek el, akik kiváltak a katolikus egyházból és különböző szekták tagjai lettek. A katolikus pap nem temette el őket sem a templom melletti, sem a sólyomkői temetőben. Így a családi birtok lett a végső pihenőhelyük. A varságiak magányos sírként néhai Tifán István, Józsa Mártonné, Tifán Gligor Gáspár és Tifán Gligor Jánosné sírját tartják számon a XX. század végén Varság területén.

1883-ban az oroszhegyi havasokban két temető nyílt meg: az egyik a mai templom közelében, a másik pedig a nagykútpatakai iskola, illetve a mai nagykútpatakai bolt tájékán.

Laiber Antal oroszhegyi plébános 1883 nyarán kérte püspökét, hogy a havasi temetőket megszentelhesse. A püspök aug. 29-én engedélyezte a szertartást: "*...az oroszhegyi havasokon lakó hívek temetkezési helyeül kiszemelt két kisebb területet ünnepélyesen megáldhasd... engedélyezem*". A főpásztor figyelmeztette a plébánost, hogy a havasi temetőket erős kerítésekkel vegyék körül az állatok távoltartására. A havasi hívek fordítsanak gondot a temető-kerítések rendszeres javítására.³⁷⁴

A havasi temetők létrehozása a havasi halottak eltemetésével kapcsolatos valamennyi nehézséget nem oldotta meg. Bizonyos esetekben, elsősorban fagyos telek, hóviharos fíteletidők idején legalább olyan nehézséget okozott a papnak, hogy Oroszhegyről felmenjen a havasi temetőkhez temetési szertartását végezni, mint a gyászoló családoknak, hogy Varság tájékáról levigyék halottaikat Oroszhegyre. Ezért a XIX. század végén egy különleges féllegális-félillegális formája alakult ki a

³⁷³ OPI. Plébániai iratok. 1867.

³⁷⁴ OPI. Plébániai iratok. 1883.

temetéseknek az oroszhegyi havasokban. Járhatatlan utak és rossz idő esetén a halottat pap közreműködése nélkül eltemették a havasi temetők valamelyikében, majd néhány nap múlva, amikor a hozzátartozók némelyike le tudott menni a faluba, a pap elvégezte a temetési szertartást az oroszhegyi templomban. A temetéseknek erről, az egyházi hatóságok által hallgatólagosan tudomásul vett, de tulajdonképpen soha nem helyeselt, különös rendjéről Jung Cseke Lajos udvarhelyi főesperes egyik leveléből értesülhetünk, amelyet 1893. márc. 12-én írt a gyulafehérvári püspöknek a varsági templomépítés és a varsági lelkészi állás megteremtése érdekében. A levél egyik mondatából még szóvirágként hathat a pap nélküli temetés tényének közlése: "...ott a havason 8-900 lélek csaknem minden hitbéli ismeret nélkül nő fel, lelki vigasztalás nélkül él és szentségek nélkül hal meg, sőt még koporsójára sem hull a szenteltvíz harmata...". Nem sokkal alább azonban olyan sorok következnek, amelyek kétségtelenné teszik a főesperes tájékoztató szavainak lényegét: "*Ha beteg van - az pedig 8-900 ember közül gyakran akad - talán buzgó és fájó sóhajtások között, de szentségek nélkül kínlódik és hal meg, - s ha meghal, elhantolják életben maradt rokonai, - s az oroszhegyi lelkész napok múlva az oroszhegyi templomban végzi el a temetési szertartásokat - mert hát ő is képtelen arra, hogy őszi és téli időben, mikor a betegedések és halálozások a leggyakoribbak, hetenként 2-3 szor megtegye a havasi utat*".³⁷⁵

Öt évvel később, 1898-ban, amikor terítkekre került a varsági templom és a varsági papi állás ügye, a főesperes röviden újra összefoglalta az 1893-ban leírt tájékoztatót: "*bár meg van a közös temető, de a halottak eltemettetnek pap nélkül*".³⁷⁶

A mai *Központ* területén nyitott temető 1928-ban betelt. Mellette jelölték ki az új temetőt a templom közelében, a *Mélypatak* dombján.³⁷⁷

A hajdani nagykútataki temető a XX. század végén még fel-felbukkan a népi emlékezetben, bár a XX. század első felében Sólyomköhegyén, a harangláb felé vezető út mellett nyitottak helyette új temetőt.³⁷⁸

Plébánia, pap, templom, egyházszervezet

Laiber Antal oroszhegyi plébános sokszor idézett 1880. jan. 26-i levelében már jelezte püspökének, hogy havasi híveinek templomra is szükségük lenne. A gondolat felvetésétől a templom felszenteléséig 24 esztendő telt el. Az 1880-as években a havasi lakosokért sokat buzgolkodó plébános energiáit az iskolaépítések tennivalói, a harang készíttetés bonyodalmái, a temetőnyitás gondoljai kötötték le. Az egyházi

³⁷⁵ UPI. Főesperesi iratok. Dos. 141. 1898/90. (eredeti helye: 1893/154.)

³⁷⁶ UPI. Főesperesi iratok. Dos. 141. 1898/90.

³⁷⁷ VAPI. Historia Domus. - Az 1928-ban betelt temetőt a XX. század végén *régi temető*-ként emlegetik. A megnevezés a templomot félkörben övező temetőterület iskola felé eső részére vonatkozik.

³⁷⁸ A mai sólyomkői temetőt valószínűleg 1938 táján nyitották meg. Előfordul benne 1938-as halálozási évszámú kereszt. 1940-es kereszt több is található. Mielőtt a mai sólyomkői temetőt Csörtán György földjén megnyitották, a harangláb felé eső szomszédos területen, Bálint György hajdani földjén már volt egy korábbi kis temető. A mai temetőben van egy sírkő, amelyen 1934-es halálozási évszám olvasható. Egy fiatalon elhunyt asszony sírköve. Ezt az asszonyt 1934-ben még a harangláb felé eső régi sólyomkői temetőbe temették el. Néhány év múlva, amikor megnyitották a mai temetőt, sírját felbontották és maradványait átvitték az új temetőbe.

önállósodás eseményei: a varsági plébánia építése, az új egyházközség megszervezése, a havasi templom felépítése jórészt a XIX. század utolsó és a XX. század első éveire estek.

Közben, 1893-ban a varságiak egyházi önállósodásának volt egy nagy föllángolása, de ez a lobogás 1894 táján elaludt.

Az 1893. évi mozgalom azzal lépett ki Varságtisztás és Sóllyomkő tájékaról, hogy 1893. febr. 15-én az oroszhegyi havasok lakosságának képviselőjében Ambrus Mózes, György István és Tifán Pál levelet írtak Laiber Antal oroszhegyi plébánosnak, amelyben hivatalosan is felvetették a havasi templom építésének gondolatát.³⁷⁹ Ajánlatot tettek arra, hogy a hegyi lakosok elvégzik a "kő és fa anyag előállítását", valamint a szükséges mész szállítását. Kérték plébánosukat, hogy a leendő havasi templom érdekében pártolólólag tegyen lépéseket a gyulafehérvári püspöknél. Mondanivalójuk alátámasztására mellékeltek a varságtisztási és a nagykútataki lakosok 1893. febr. 10-én elkészített lélekösszeírását, amelyet tanulmányom egyik korábbi fejezetében már elemeztem. A fontos listát a Függelék 4. tételeként közre is adom.

A kérelem fogalmazói igyekeztek minél lehangolóbb képet festeni az oroszhegyi havasok 843 lakójának lelki elhanyagottségáról. Eredményként elismerték, hogy a kiterjedt hegyi tanyavilágnak van két "jókarban lévő iskolája", római katolikus tanítókkal, "kik kötelesek olvasómondás és imák végzésére össze gyűlt híveket vezetni s kormányozni". Ebből a megfogalmazásból a két iskolához kötődő népi ájtatosságokra gyanakodhatunk, amelyekben a tanítóknak olyan szerep jutott, mint hajdan a pap nélküli tájak licentiátusainak. A kérelmezők hálájukat fejezték ki az oroszhegyi plébánosnak azért, hogy évenként "többször meglátogatja" havasi híveit, és húsvét táji megjelenésével lehetővé teszi, hogy húsvéti szentgyónásukat "helyben", vagyis a havasokban elvégezhessek. (Bár a levélben nincs róla szó, feltételezhető, hogy az oroszhegyi pap a havasi hívek gyóntatását a két iskolában végezte el. Bizonyára más "látogatásai" alkalmával is jobbára az iskolák épületeiben találkozott havasi híveivel.)

A kérelmezők szerint a havasok népe lelki fájdalommal viselte el, hogy a nagy távolság és a rossz utak miatt ritkán léphette át templom küszöbét. Érdemes idéznünk a varságiak érdekében fogalmazzott sorokat: "Gyermekeink 15-20 éves korukig nőnek anélkül, hogy az első áldozás alkalmát kivéve templomba mehetnének... Messze van tőlünk az anya templom, - egy nap nem is lehet megjárni - s messze, a gyermekeknek gyengeség, az apák és anyák családi felügyelet, a vének az azzal járó gyengeség miatt nem mehetnek".

A havasi lakosok kérelmét Laiber Antal oroszhegyi plébános 1893. február 21-én továbbította a gyulafehérvári püspöknek. Elsősorban a magas havasi lélekszámmal érvelt a hegyi templom mielőbbi megépítése mellett. Szükségesnek tartotta azonban a templomépítést az Oroszhegyen maradó lakosok szempontjából

³⁷⁹ UPI, Főesperesi iratok. Dos. 141. 90/1898. - 1898-ban, amikor lendületet kapott a varsági egyházi önállóság ügye, a 90/1898. sz. alatt a Főesperesi hivatal összegyűjtötte a korábbi években keletkezett varsági vonatkozású iratokat. Így az 1893. évi iratokat is kiemelték helyükről. Átkerültek a 90/1898. sz. alá. Következésképp, amíg tanulmányomban az 1893. évi varsági tervekről és eseményekről esik szó, több lábjegyzetet nem készítek. Valamennyi adat forrása a Dos. 141-ben található, a 90/1898. sz. alatt.

is, mivel a havasi szállásokon sok oroszhegyi tartózkodott kint ideiglenesen a különböző mezőgazdasági munkák idején, akik a nagy távolság miatt gyakran elmulasztották az oroszhegyi templom látogatását. Úgy vélte, hogy az új templomot 1000-1200 férőhelyesre kell tervezni, mert a havasi lakosság száma folyamatosan növekedni fog. Figyelmeztetett arra, hogy a templom felépítéséhez a vallásalap segítségére lesz szükség, mivel "a havasi hívek nagyon szegények", emiatt többet nem adhatnak annál, amit felajánlottak. Az előrelátó plébános kérte püspökét, hogy káplánt is biztosítson az oroszhegyi plébánia számára, mert egy pap képtelen ellátni a falubeli és a havasi hívek lelki gondozásának együttes feladatát.

A püspök 1893. márc. 4-én kelt felszólítására 1893. márc. 12-én Jung Cseke Lajos udvarhelyi főesperes hosszú levélben fejtette ki véleményét az oroszhegyi havasok lakóinak templomépítési kérelméről és az oroszhegyi plébános pártoló sorairól. A főesperes racionális módosításokkal, de mindvégig világos és okos érveléssel támogatta az oroszhegyi kérelmet. Leveléből fentebb már idéztem a pap nélküli temetésre vonatkozó sorokat. A templomtól és paptól távol élő havasiak lelki elhagyatottságáról más jellemző vonásokat is megörökített. Lebecsüléssel írt a lelkészi felügyelet nélkül tevékenykedő két havasi tanító hitoktatásának színvonaláról. Szomorúan állapította meg, hogy a havasi lakosok felnőtt korukban is alig részesednek a templomlátogatás és a papi ténykedés tudatformáló hatásából: "a nagy távolság miatt a templomba csak legfennebb a 3 sátoros ünnepen jön le a faluba a hívek egy része, tehát a legnagyobb rész szentmisét, prédikációt évszámra nem hallgathat".

Jung Cseke Lajos főesperes úgy vélte, hogy ha megfelelő föld hiányában Varságon nem lehet téglát égetni, a leendő templomot kőalapra faragott fákból kell fölépíteni. Tűlzásnak érezte Laiber Antal plébános igényét az 1000-1200 fős templomra, mondván: a híveknek legfeljebb csak a fele jelenik meg egyszerre misén. Elengedhetetlenül fontosnak tartotta a kért segédlelkészi állás megteremtését, de Laiber Antal plébánossal ellentétben azt javasolta, hogy az új káplán ne Oroszhegy belterületén telepedjen le, hanem "capellam expositus"-ként, vagyis kihelyezett káplánként költözzön ki a havasokba, mert a hegyi tanyák népének lelki gondozását csak helyben lakó pap végezheti eredményesen. Azt a megoldást sem tartotta lehetetlennek, hogy az oroszhegyi havasokban önálló lelkészség jöjjön létre. A leendő havasi pap állandó havasi tartózkodása mellett érvelve, kiválóan megörökítette az Oroszhegy és havasai közti közlekedés nehézségeit: "Mert ...ha a fennebb vázolt bajokon komolyan akarnánk segíteni, akkor az Oroszhegyben lakó segédlelkészek legalább minden 2-ik vasárnap és ünnepnapon fel kellene mennie a havasra, azon kívül tavasszal, ősszel és télen, midőn a betegedések és halálozások gyakoriak, s midőn sokhelyt még a vicinális megyei utak is járhatatlanok, gyakran hetenkint 2-3-szor kellene megtenni azt az utat, mely a hívek állítása szerint is egy napba kerül, s mely még nyáron is csinátlan erdei utakon vezet ki a tanyára, - ez pedig a legerősebb testalkatú fiatal embert is egy-két év alatt tönkreteszti".

A főesperesi levél kelte után két nappal, 1893. márc. 14-én a püspöki hivatal utasította Jung Cseke Lajos udvarhelyi apátplébánost, hogy a meleg idők beálltával egy szakértő kíséretében szálljon ki az oroszhegyi havasokba; ott alaposan nézzen szét; készíttessen tervet és költségvetést a havasi templom és paplak megépítésére; vegye számba, hogy a havasi hívek mennyit fizettek évente az oroszhegyi papnak.

Az utasításból látható, hogy a püspökség méltányolta Jung Cseke Lajos ajánlásait. A paplak tervezésére vonatkozó felhívás arra utal, hogy nem az oroszhegyi pap elképzelése jutott közel a megvalósuláshoz, aki a havasi hívek lelki szükséglete ürügyén Oroszhegyre szeretett volna káplánt szerezni, hanem a főesperes javaslata állt nyerő helyzetben, aki a havasokban akarta letelepíteni az új papot.

Valószínűleg ez a különös helyzet akasztotta meg és vetette vissza őt esztendőre a varsági egyházi önállósodás sebesen száguldó ügyét. Bizonyára igaza volt Jung Cseke Lajos főesperesnek, amikor öt évvel később, 1898-ban nagyon finoman bár, de mégis szókimondóan tájékoztatta püspökét: *"Magán úton arról értesültem, hogy a papi állás szervezésének voltak ellenségei, mivel az az oroszhegyi pap jövedelmét csökkentené"*.

Mindenesetre különös dolgok történtek Oroszhegyen 1893 tavaszán. 1893. június 6-án Tamás Ágoston oroszhegyi *megyebíró* rövid levélben tájékoztatta az udvarhelyi főesperest arról, hogy ápr. 3-án az egyházközség tanácsa a varsági templomépítés és a havasi káplán hivatalba léptetése ellen foglalt állást. Csatolta leveléhez bizonyos varságtisztási, forrásközi és sólyomköhegyi lakosok templomépítést ellenző nyilatkozatát.³⁸⁰ A főesperes felháborodva küldte vissza Oroszhegyre Laiber Antal lelkésznek Tamás Ágoston levelének másolatát és a levél mellékleteit, alaposan kérdőre vonva a plébánost, miként fordulhat elő, hogy egy megyebíró "plébániális ügyben" a plébános megkerülésével közvetlenül levelezik a főesperessel. Egyébként is, milyen egyháztanács az, amely templomépítés ellen tiltakozik? A főesperes öt év múlva is megbotránkoztatónak nevezte az esetet, és ennek tudta be, hogy *"az egész ügy akkor elaludt"*.

Jung Cseke Lajos főesperes a történetek ellenére 1894-ben fölment az oroszhegyi havasokba, és személyesen szerzett tapasztalatokat a hegyi tanyák népének életéről.³⁸¹

³⁸⁰ Kutatásaim során a Tamás Ágoston megyebíró levelében emlegetett mellékleteket nem sikerült megtalálnom.

³⁸¹ A varsági plébánián őrzött *Historia Domus* első részét viszonylag későn, valószínűleg 1934-ben, jórészt anekdota-szerű emlékezések alapján Héjja Albert plébános vetette papírra. Az egy kéz írásával készült első részt 1934. szept. 14-én láttamozta a vizitáló egyházi hatóság képviselője. Mindebből következik, hogy a *Historia Domus* 1934 előtti része fölöttébb megbízhatatlan. Jellemző példa a püspöklátogatás kétes hitelű históriája. A *Historia Domus* 1934 előtti szerzője szerint 1897-ben Gróf Majláth Gusztáv Károly erdélyi püspök meglátogatta Varságot, hogy személyesen szerezzen tapasztalatokat a havasi közállapotokról. Látogatása alkalmával építették a Varság felé vezető kövesutat. A püspök a havasi vendégeskedés hatására méltányolta a varságiak kérését, és az egyházi önállósodás során hamarosan felgyorsultak az események. A Varság felé vezető út kérdésére később még visszatérek. Itt csak annyit jegyzek meg, hogy 1897-ben még a Fenyéd-Zetelaka-Gyergyó kövesút sem készült el, nemhogy a varsági, amely a gyergyói út mellékútja. (UMA. Főispáni jelentések másolatai.) Az áttanulmányozott plébániái irattárakban (OPI., VAPI., UPI.) nem sikerült nyomára akadnom az állítólagos 1897. évi varsági püspöklátogatásnak. Ha lett volna ilyen látogatás, akkor Jung Cseke Lajos főesperes a varsági helyzetet elemző, 1898. febr. 16-án kelt és az erdélyi püspöknek címzett levelében bizonyára úgy fogalmazott volna: "Miként Méltóságod a múlt évben tapasztalta". Ehelyett a szorgalmasan ügyintéző főesperes a saját 1894. évi varsági látogatására volt kénytelen hivatkozni, amit püspöke rendelt el 1893-ban. (UPI. Főesperesi iratok. 90/1898.) A *Historia Domus* régi részében lecsapódó varsági emlékezet tehát valószínűleg a valóságosnál három évvel későbbre helyezett főesperesi látogatást magasztosította föl püspöki látogatássá.

A varsági templomépítés és plébánia-alapítás 1893-94 táján "elcsendesedett" ügye 1898-ban kelt újra életre. A gyulafehérvári püspök 1898 elején véleményt kért az udvarhelyi főesperestől Laiber Antal oroszhegyi plébános havasi templomépítést szorgalmazó újabb leveléről. Jung Cseke Lajos főesperes 1898. febr. 16-án ismét kiállt a havasi lakosok lelki gondozásának mielőbbi megoldása mellett. A korábbinál is határozottabban képviselte azt az álláspontját, hogy Varságon nem elég templomot építeni, hanem a templomhoz papi állást is kell szervezni.³⁸²

1898. szeptember 10-én az udvarhelyi esperes "meghagyásából" Varságon megbeszélést tartott az oroszhegyi havasok népének 12 meghívott hangadó személyisége. Az összejegyzetéről jegyzőkönyv készült. Eszerint a 12 varsági atyafi a következőkről állapodott meg a "*templom és paplak építése tárgyában*":

1. A templomot és a paplakot a Varság-ként emlegetett területen, a működő iskola környékén építsék föl.

A határozat háttérében az a vita állhatott, amely akörül zajlott, hogy hol építsék föl a templomot. A sólyomkőiek, a nagykúptatakiak és a forráskőziek szerették volna, ha a templom az oroszhegyi tanyás terület vélt közepére, Forrásközére kerül. A bagzosiak és a tisztásiak, korabeli kifejezéssel szólva: a *varságtisztásiak* pedig azt szorgalmazták, hogy a templom a mai Központ tájékán épüljön föl. Végül a varságtisztási párt győzött az alábbi indokokra hivatkozva:

- *Varságon* a lélekszám kétszer annyi, mint a nagykúptataki iskolához tartozó területen.

- *Varságon* az oroszhegyi közbirtokosságnak nagy földterületei vannak, amelyekből a középületek telke és a papi birtok kiszakítható. A másik területen ezzel szemben nincs közbirtok.

- *Varságon* a pap számára tudnak vizet biztosítani. Ellenben Forrásközén vízhiány van.

- *Varságon* jobb a közlekedés, mint Forrásközén. A közügyek tárgyalása mindig *Varságon* szokott történni, "*mert fekvésénél fogva úiba esik*". Útjai jobbak, mint a forráskőziek.

- Forrásköze közel van *Varsághoz*. Közelebb, mint *Varság* két végpontja: Bagzos és Kövespatak.

- Sólyomkő ugyan messze esik a leendő templomtól, de Sólyomkőn kevesen laknak. Megengedhetetlen, hogy a *Varságon* lakók, akik a havasok népének többségét jelentik, miattuk hátrányt szenvedjenek.

2. A templomot és a paplakot kő alapra fából építsék föl! A szükséges fát biztosítani tudja a lakosság. Ellenben a kőépülethez szükséges *fövény* (homok) öt kilométerről történő hordása nagy terhet róna a lakosságra. Téglának való agyag nincs a környéken.

3. A paplak építésével nem kell föltétlenül elszakadni az oroszhegyi egyháztól. A közös alapokat fenntarthatják, hogy azokból renoválható legyen a varsági templom és a plébánia. Később is önállósodhatnak, ha elégedetlenek lesznek a varsági részesezéssel.

4. A lakosság a templom és a plébánia építéséhez követ és faanyagot ad. Pénzt azonban szegénysége miatt nem tud fizetni.

³⁸² UPI. Főesperesi iratok. 90/1898.

5. A Varságon szolgáló papnak a havasi lakosok megadják azt a *kepét*, amit eddig Oroszhegyre adtak. A temetésekért annyit fizetnek, amennyit az *anyamegye* tagjai. Ellenben a havasiak nem adnak fuvarát a temetésekre. A beteghez vagy a temetésekre igyekvő pap járjon gyalog vagy a saját fogatán! Aki temetéskor "*koporsó tételt is tétet*," egy forinttal többet fizet.

6. A keresztelés ingyenes lesz. Az *avatásért* 12 tojás vagy 20 krajcár jár. Az oroszhegyi gyakorlattól eltérően a házasságkötés díja legyen olcsóbb. A mise nélküli esketés és hirdetés kerüljön egy forintba, a mise szintén egy forintba. Ha a két família közösen mondatja a misét, a forintot közösen fizetik. Azért fontos, hogy a házasságkötés olcsóbb legyen, mert a havasokban 42 pár él vadházasságban. Adassék alkalom nekik az esküvésre! A magas díj ne riassza el őket vadházasságuk törvényesítésétől.

7. A *kepe* kirovását a lakosság által választott tanács fogja gyakorolni.³⁸³

1899. június 28-án újabb gyűlést tartottak Varságon a templomépítés ügyében. Erre a gyűlésre Bakó Antal tanító a *megyebíró* által "házanként" hívatta meg a havasi lakosságot. A "*csaknem teljes számban megjelent lakosságot*" képviselő családfők az udvarhelyi főesperes felszólítására felelősség terhe mellett kijelentették, hogy ha a főtisztelendő püspök úr kegyes lesz az építkezéshez szükséges pénzt biztosítani, ők "*erkölcsileg és vagyoniilag egyenként úgy mint egyetemlegesen*" kötelezik magukat a következőkre:

1. A templom és a paplak fundamentumát illetve pincéjét kiássák. A szükséges földtöltéseket elvégzik.

2. A szükséges terméskövet kitermelik, és a helyszínre hordják.

3. Az alapzathoz és a vakolathoz használandó homokot ugyancsak a helyszínre hordják.

4. Mindkét épülethez gömbölyű állapotban, vagyis faragatlanul a szükséges fát szállítják.

5. A gyalulatlan deszkát, lécet valamint a zindelyt beszerzik, és az építkezésekhez fuvarozzák.

6. Az építési vállalkozó által készített ajtókat, ablakokat és hasonló épületelemeket a helyszínre szállítják.

7. A vállalkozó által felfogadott mesterembereket egy alkalommal Székelyudvarhelyről Varságra, illetve Varságról Székelyudvarhelyre szekerezik.

A gyűlés megbízta Bakó Antal tanítót és György István *megyebírót*, hogy az elfogadott nyilatkozatot terjessze be a püspökségre, és a püspöknek köszönje meg a varságiak iránt tanúsított jóindulatát.³⁸⁴

Valószínűleg a varsági lakosok és az erdélyi egyházmegye vezetői számára egyaránt nyilvánvalónak látszott, hogy a varsági templom és plébánia felépüléséig évek telnek el, ezért igyekeztek átmeneti megoldásokat kitalálni és megvalósítani. Ilyen átmeneti megoldásnak számított a bérelt paplak, az iskolában misézés, az oroszhegyi káplán rendszeres varsági ténykedése.

³⁸³ VAPI. Plébániai iratok. (1902-1909). 1902. évi csomó. 1898. szept. 10-i jegyzőkönyv.

³⁸⁴ VAPI. Plébániai iratok. (1902-1909). 1902. évi csomó. 1899. jún. 28-i jegyzőkönyv. - A megajánlásból látható, hogy ekkor még mindig az a gondolat vezérelte a varságiakat, hogy templomukat fából építik meg.

1899. máj. 24-én du. 4 órakor gyűlést tartottak a varsági iskolában, amelyre György István *megyebíró* és Kovács Mátyás *polgár* közreműködésével Bakó Antal tanító meghívta az oroszhegyi havasok valamennyi lakosát. A népes gyűlés elfogadta azt a javaslatot, hogy átmenetileg határozatlan időre béreljék ki paplaknak György János varsági lakos házát évi 30 forintért. A ház két új szobát, egy előteret és egy kamrát foglalt magába. A határozat értelmében a 30 forint haszonbér "*kepe után rovatik ki*" a lakosságra. A megyebíró szedi be. Fizetése mindig januárban esedékes.

Ugyanezen a gyűlésen a varságiak megajánlották, hogy a szokásos *kepén* fölül házanként 1 régi, vagyis 16 *kupás* véka *zabkepét* adnak a Varságon letelepedő papnak. Ígérték, hogy megadják az Oroszhegyen szokásos 3 forint temetési díjat és a 20 krajcárnyi avatási díjat. Vállalták, hogy "*minden marhás ember egy szán fát viszen*" évente, a marhátlan *gyalogosok* pedig felvágják azt a pap háztartása számára.³⁸⁵

Úgy látszik, a varságiak hiába bérelték ki a paplaknak való házat és hiába ígérték különböző földi javakat 1899 májusában leendő lelkipásztoruknak, az első köztük lakó varsági papra még várniuk kellett. Laiber Antal oroszhegyi plébános pedig öregsége, nyugdíjba vonulási tervei miatt, vagy talán éppen az elszakadási törekvések hatására, ezekben az években meglehetősen elhanyagolta havasi híveit. Erre következtethetünk Majláth Gusztáv Károly gyulafehérvári püspök 1900. január 11-én kelt Jung Cseke Lajos udvarhelyi apát-főespereshez írt leveléből, amelyben a főpásztor tájékoztatta főesperesét arról, hogy előző nap nála járt a varságtisztási hívek küldöttsége. A templom és paplak építését sürgető varsági küldöttek előadták püspöküknek, hogy az oroszhegyi lelkész a havason lakó több mint ezer katolikus lelki gondozását elhanyagolja "*úgy annyira, hogy a havasi hívek a mult 1899. évben papot nem is láttak*".³⁸⁶ Bár a súlyos kijelentés bizonyára túlzó volt, a püspök közölte az udvarhelyi főesperessel, hogy a varságiak lelki gondozása ügyében a következő fontos rendelkezéseket hozza:

1. "*az oroszhegyi segédlelkész az oroszhegyi lelkésznek adott államsegély és a havasi hívek kepéje terhére köteles minden hónapban egy vasárnapra a havasra felmenni, ott isteni tiszteletet, keresztény tanítást tartani, a betegeteket meglátogatni, szentségekkel ellátni és hétfőn délelőtt a gyermekeket a vallásban oktatni*".

2. A káplán varsági fuvarköltségeit az oroszhegyi plébánia fedezze a fentebb említett jövedelmekből. Emellett az oroszhegyi plébános köteles a Varságra járó káplánnak minden két napos út után 6-6, azaz 12 korona napidíjat fizetni.

³⁸⁵ VAPI. Plébániai iratok. (1902-1909). 1902. évi csomó. 1899. máj. 24-i jegyzőkönyv.

³⁸⁶ A súlyos kijelentés mögött valószínűleg az oroszhegyi plébános-váltás gondoljai is meghúzódtak. - Nehézségek támadtak ekkortájt az oroszhegyi káplánok körül is. 1897. júl. 5-én a püspök Sorbán Endre oroszhegyi káplánt "életmódja miatt" eltiltotta a papi teendő végzésétől. A püspöki szentszék ítéletéig be kellett vonulnia az udvarhelyi ferences kolostorba. A bonyodalmat fokozta, hogy a felszólításnak nem tett eleget, és hónapok múlva is az oroszhegyi plébánián tartózkodott. (UPI. Főesperesi iratok. Dos. 140. 1897.) - Az 1890-es évek végén többször feljelentették püspökénél az erősen öregedő Laiber Antal oroszhegyi plébánost. A vádak alapján vizsgálatok folytak ellene. 1898 elején például két vádpontban marasztalták el: 1. Beteghez menve a szentségek kiszolgáltatásáért 5 Ft-ot kért. 2. A törvénytelen gyermekek kereszteléséért, nevelő céllal 1 Ft-ot kért. Mindkét cselekedete ellenkezett az erdélyi egyházmegye stólaszedési hagyományaival. (UPI. Főesperesi iratok. Dos. 141. 8/1898., 31/1898.)

3. "A káplán elhelyezéséről és illő ellátásáról havonként két napra a kepén kívül a havasi hívek kötelesek gondoskodni, ugyancsak a vasárnapi kirándulásokon kívül szükséges alkalmakkor (: temetés, esketés, provisió (halálos beteg szentségekkel való ellátása):) a hívek gondoskodnak a fuvarról, temetés és esketéskor a stolaról is".

A püspök a levél végén felszólította a főesperest, hogy rendelkezését másolatban juttassa el az oroszhegyi plébánosnak és az oroszhegyi káplánnak. Intézkedésének lényegét ismertesse a varságiakkal is. Egyben szólítsa föl a varságiakat, hogy szerényebb árajánlatot készíttessenek a leendő plébániára. A főesperes a püspöki levelet "tudomás és mihez tartás végett" elküldte Bakó Antal tanítónak, hogy tartalmát közölje az "oroszhegyi Varságon és Nagykút-patakán" lakó hívekkel. Kérte a tanítót, hogy valamelyik közeli kedden délelőtt látogassa meg őt Udvarhelyen, hogy a templom-és plébániaépítés szervezésével kapcsolatos további teendőket megbeszélhessék.³⁸⁷

Egy évvel később, 1901 elején az oroszhegyi plébánosnak valószínűleg nem volt káplánja. Erre hivatkozva megpróbált kitérni a rendszeres varsági lelkipásztorkodás terhe alól. Majláth Gusztáv Károly püspök azonban a varságiak lelki gondozását fölöttébb fontosnak tartván figyelmeztette Kiss András oroszhegyi plébánost: "A varsági hívek lelki gondozására nézve felhívom Főtisztelendőségedet, hogy akár valamelyik udvarhelyi szerzetessel vagy paptanárral, akár végső esetben a zetelaki segédlelkésszel lépjen egyezsége, hogy Főtisztelendőségedet havonként legalább egy vasárnapon Oroszhegyen helyettesítsék, Főtisztelendőséged pedig Varságra menjen fel isteni tiszteletet, keresztény oktatást és a rákövetkező hétfőn hitoktatást tartani s a betegetek ellátni".³⁸⁸

Az egyházi önállósodás figyelemre méltó megnyilvánulásának tekinthető, hogy a varságiak 1900 elején, amikor még se önálló egyházuk, se papjuk, se templomuk nem volt, már búcsúnapot szereztek leendő templomuknak. Az oroszhegyi plébános felterjesztése alapján Majláth Gusztáv Károly püspök 1901. jan. 26-án engedélyezte Péter és Pál apostolok ünnepének különleges varsági tiszteletét: "helyben hagyó tudomásul veszem azt, hogy a varsági hívek helységük és alakuló egyházuk égi védőivé szent Péter és Pál apostolokat jelölték ki, s a védő apostolok ünnepének nagyobb külső fénnel való megünneplését készséggel engedélyezem".³⁸⁹

A varsági hegyi tanyák önszerveződésének, Oroszhegytől való elszakadásának fontos állomása következett be 1902-ben, amikor megtörtént a havasi terület egyházi önállósodása. A változás fontos megnyilvánulásának tekinthető a plébánia fölépítése, az önálló egyházszervezet megszületése, az első varsági pap munkába állása, a varsági megyebíró megválasztása.

1901. ápr. 18-án Fábíán Sándor erdélyi püspökhelyettes tájékoztatta Kiss András oroszhegyi plébánost, hogy a püspökség építési segélyre szánt 1901. évi pénze már elfogyott. Így a varsági papi lak építését 1901-ben a püspök nem támogathatja. 1902 elején adjon be erre vonatkozó kérést. Addig is figyelmeztesse a

³⁸⁷ VAPI. Plébániai iratok. (1902-1909). 1902. évi csomó. 1900. jan. 11-i püspöki levél.

³⁸⁸ VAPI. Plébániai iratok. (1902-1909). 1902. évi csomó. 1901. jan. 26-i püspöki levél.

³⁸⁹ VAPI. Plébániai iratok. (1902-1909). 1902. évi csomó. 1901. jan. 26-i püspöki levél.

varsági híveket, hogy a plébánia építéséhez összehordott faanyagot megfelelő befedéssel és szellős helyen való tárolással óvják meg a pusztulástól.³⁹⁰

1902. jan. 9-én kelt az az "Ajándékozási oklevél", amelyben az oroszhegyi közbirtokosság vezetői, az 1901. dec. 23-án tartott közbirtokossági közgyűlés határozata alapján, kinyilvánították azt a szándékukat, hogy az *Oroszhegyi Bagzos* nevű helyen I hold területet adományoznak a római katolikus egyháznak a felépítendő varsági templom és paplak telke gyanánt.³⁹¹

1902 februárjában Kiss András oroszhegyi plébános, illetve megbízottja három fontos szerződést kötött a varsági plébánia épületének felépítésére: egyet febr. 10-én felsősófalvi Kis Márton és Parajdi József ácsmesterekkel, egy másikat febr. 15-én a parajdi Pozseni János kőműves mesterrel, egy harmadikat febr. 25-én Szőke Gyula oroszhegyi asztalosmesterrel. A vállalkozó iparosok tevékenysége és a varságiak rengeteg közmunkája révén 1902 nyarán elkészült a plébániaház. Kőalapokra, fából épült, külső és belső vakolással, Pék József és Vladár Ferenc 1900. ápr. 20-án készített tervei alapján.³⁹²

1902. szept. 23-án kelt Majláth Gusztáv Károly erdélyi püspöknek az a levele, amellyel formailag is megalapította az önálló varsági lelkészséget: "*Tekintettel a varsági róm. kath. hívek nagy számára s lakásuknak az oroszhegyi plébániától való távolságára a Főtisztelendő Káptalan meghallgatásával Varságot a külön anyakönyvek, pecsét és házasságkötés jogával ezennel önálló lelkészségnek jelentem ki*".

Az udvarhelyi főesperesnek írt levél további részében a püspök a következőkről intézkedett:

- Két oroszhegyi és két varsági küldött jelenlétében jelölik ki a varsági lelkészség határait.

- A varsági lelkész attól a naptól kapja a varsági hívek kepejándóságát és az államsegélyt, amely napon elfoglalja hivatalát.

- Az oroszhegyi plébános átmenetileg segélyt kap egy rendelkezésre álló forrásból a varsági hívek kepejének elvesztése miatt.

- Az oroszhegyi kántor a varsági kántori javadalmat csak abban az esetben tarthatja meg, ha a varsági kántori teendőket személyesen vagy saját költségén fogadott segédkántor által kifogástalanul ellátja.³⁹³

1902. okt. 18-án a püspöki utasításnak megfelelően az oroszhegyi és a varsági egyház képviselői meghatározták a két lelkészség határát. Abban állapodtak meg, hogy a Küküllő folyót tekintik határnak. A Küküllő jobbpartján lakó családok az oroszhegyi plébániához, a Küküllő balpartján lakó családok pedig az újonnan szervezett varsági plébániához tartoznak. A viták és a kibúvók elkerülése érdekében a két küldöttség úgy döntött, hogy a *kepét* minden katolikus család annak a plébániának adja, amelynek területén az állandó lakása van.³⁹⁴ Az utóbbi intézkedés

³⁹⁰ VAPI. Plébániai iratok. (1902-1909). 1902. évi csomó.

³⁹¹ VAPI. Plébániai iratok. (1902-1909). 1902. évi csomó. 1902. jan. 9.

³⁹² VAPI. Plébániai iratok. (1902-1909). 1902. évi csomó. Építési szerződések. - Az új épület mérnöki felülvizsgálata 1902. szept. 6-án történt meg.

³⁹³ VAPI. Plébániai iratok. (1902-1909). 1902. évi csomó. 1902. szept. 23-i püspöki levél.

³⁹⁴ VAPI. Plébániai iratok. (1902-1909). 1902. évi csomó. 1902. okt. 10-i jegyzőkönyv. - A kepeadás módjának kialakításánál valószínűleg figyelembe vették a régi oroszhegyi szokást. Ennek lényege,

jellegetesen összefügg a tartozéktelepülésből formálódó állandó település viszonyaival, illetve némely család ezzel együtt járó osztottságával.

Az első varsági plébános, Németh Gellért Budapestről érkezett a hegyi tanyák világába. Előzőleg katolikus újságíró volt. Állítólag pihenni jött Varságra. Hivatalosan 1902. szept. 1-től 1904. szept. 1-ig számított varsági plébánosnak, de 1902-ben csak október elején foglalta el állomáshelyét. A plébánia kertjét gyümölcsfákkal ültette be. Kezdeményezése követőkre talált a varsági nép körében is. Plébánosságának idejére esett a templomépítés, de a templom fölszentelését már nem várta meg. Visszament Budapestre. Helyét a csíki születésű Tódor Imre foglalta el.³⁹⁵

Az 1890-es évek végén keletkezett varsági vonatkozású iratokban többször olvashatunk *megyebíró*ról, sőt előfordul a *polgár* kifejezés is. Így például a Bakó Antal tanító által szervezett 1898-1899. évi gyűlésekre György István *megyebíró* hívta össze a varsági lakosságot. Feltételezhetjük, hogy György István az oroszhegyi *mege* Varságon tevékenykedő *almegyebírója* volt.

1902. okt. 26-án megtartották Varságon "a varsági róm. kat. hitközség teljes gyűlését", ahol közfelkiáltással megválasztották a *megyebírót* és az *egyháztanács* tagjait. A gyűlés résztvevői egyetértettek abban, hogy Varságon a *megyebírónak* "a plébánia kiterjedése és fölöttébb szétagolt volta miatt, a kepe szedéssel sokat kell bajlódnia...", ezért a tisztség viselőjének évi 40 korona fizetést hagytak jóvá "a kepe forrásból". A választók ifj. György Jánosnak juttatták a *megyebíró* címet és feladatkört. Az egyháztanács tagja lett: Fancsali György, Berkecz G. Márton, Tamás Antal dobogós, Péter György, Bakó Antal, Berkecz L. János, id. Tifán Pál, Tifán Ignác, Tamás Ignác, Tamás Márton, Tifán András felső, Vas Feri János. A gyulafehérvári püspöki hivatal 1902. dec. 3-án hagyta jóvá a *megyebíró* és az egyháztanács választásának eredményét.³⁹⁶

A nagykútataki iskola területén élő tanyai lakosok szemében a fentebb bemutatott 1898. szept. 10-i megállapodás ellenére számla maradt a templom és a paplak varságtisztási helykijelölése.³⁹⁷ Lépten-nyomon kinyilvánították nemtetszésüket, és többször tanújelét adták ellenkezésüknek. 1902. február 8-án az

hogy a gazdákat a gabonatermésük mértéke alapján osztályokba sorolták. Akinck nem termett gabonája, az pénzt, vagyis *ospora*-t adott. (VAPI. Plébániai iratok. (1910-1913). 1910) - A XX. század első felében kepefizetés tekintetében a varságiak általában öt osztályba voltak sorolva. Az egyháztanács időnként felülvizsgálta a *kepelistát*. Egyeseket más osztályba rakott át.

³⁹⁵ VAPI. Historia Domus.

³⁹⁶ VAPI. Egyháztanács jkv. 1902 - 1. - A *megyebíró* kifejezés Varságon egyre halványuló fényvel bár, de a XX. század végén is él, annak ellenére, hogy a hivatalos egyházi szóhasználat évtizedek óta a jellegtelen *gondnok* kifejezés használatát szorgalmazza. - Az 1930-as években *számadó gondnok* néven nemcsak *megyebírót* választottak Varságon, hanem a *tízesek* számára *almegyebírókat* is, akik segítettek a *megyebírónak* a *kepehátralékok* beszédésében. 1933-ban például Tifán Ignác *megyebíró* mellé Varságtisztásra Tifán Gergelyt, Forrásközére Tamás D. Márton, Bagzosba Márton Ferencet, Súlyomkőre Veress Ferencet választották meg *almegyebírónak*. (VAPI. Egyháztanács ijegyzőkönyvek 1933. máj. 14.) - Amikor 1921. november 2-án a varsági plébánia szerződést kötött Vass Gáspár varsági asztalossal különböző templomi bútorok elkészítésére, a megrendelt bútorok között szerepelt egy háttámlával, imakönyvtartóval, térdeplővel ellátott *megyeszéke*, amelynek a helyét a szentélyben jelölték ki. (VAPI. Plébániai iratok. 1921.) Egy 1940. évi bútorfestési árajánlatban olvasható: "Pad a *megyebíró* részére". (VAPI. Plébániai iratok. 1940.)

³⁹⁷ VAPI. Plébániai iratok. (1902-1909). 1902. évi csomó. 1898. szept. 10-i jegyzőkönyv.

oroszhelyi plébános jelentette az udvarhelyi esperesnek, hogy a forrásközi és sólyomkői havasiak nem hajlandók elvégezni azokat a fuvarozó és egyéb munkákat, amelyeket a paplak építése kapcsán rájuk kivetett. Javasolta, hogy a főesperes kérjen a szolgabírótól karhatalmat a közmunka-megtagadók ellen.³⁹⁸ 1902 nyarán a sólyomkőiek és a forrásköziek "*egyeb bujtogatók hatására*" nem akarták megfizetni az új paplak építése során felmerült kiadások rájuk eső részét.³⁹⁹

Alighogy létrejött az önálló varsági plébánia, máris meggyült a baja a saját sértett sólyomkői híveivel, akik az oroszhelyi havasok megszervezett egyházi önállóságán belül elkezdtek építeni a maguk területi önállóságát. Egyébként elkülönülő törekvésük általános településfejlődési, szórványtelepülés-történelmi szempontból is fölöttébb tanulságos. Fábrián Sándor erdélyi püspökhelyettes 1903. nov. 9-én arról tájékoztatta az udvarhelyi főesperest, hogy a *varság-nagykútataikai* hívek kéréssel fordultak hozzá annak érdekében, "*hogy náluk is, az iskola szobában, minden második vasárnap isteni tisztelet tartassék*". A püspökhelyettes megbízta a főesperest, értesse meg a sólyomkőiekkel és a forrásköziekkel, hogy kérésük nem teljesíthető. A varsági plébánia felállítása által helyzetük így is nagymértékben javult. Fáradtságuk által hozzanak egy kis áldozatot lelki üdvösségükért.⁴⁰⁰

Az oroszhelyi havasok egyházi önállósodásának betetőzését jelentette a varsági templom fölépítése 1904-ben. A korábbi elképzelésekkel ellentétben végül is a templomot nem fából, hanem kőalapra téglából építették. A 24.000 koronás építési költséget jórészt Majláth Gusztáv Károly gyulafehérvári püspök fizette ki. A telket és a szükséges faanyagot az oroszhelyi közbirtokosság biztosította. A varságiak rengeteg közmunkával segítették az építkezést.

A varsági templomot ifjú Galter János székelyudvarhelyi műépítész tervezte 1903 első felében. 1903. február 5-én helyszíni szemlét tartott Varságon. A tervdokumentáció legtöbb részletrajzát 1903 áprilisában írta alá.⁴⁰¹

A templom fölépítésére négy építési vállalkozó tett ajánlatot, köztük a tervező apja is. A megbízatást Fekete Benjamin udvarhelyi vállalkozó nyerte el. Az építési szerződést 1903. júl. 6-án írták alá Székelyudvarhelyen.⁴⁰² A szerződő felek sok egyéb mellett az alábbiakban állapodtak meg:

a) Fekete Benjamin a tervrajzok és a költségvetés alapján 1904. szept. 30-ig megépíti a templomot.

b) A szükséges téglát Varság területén a vállalkozó "vetteti" és égetteti.

c) Az építettek a vállalkozónak több részletben, meghatározott munkafázisok befejezésekor 24010 korona 86 fillér munkadíjat fizetnek. Az összeg magában foglalja a téglá árát is.

³⁹⁸ UPI. Főesperesi iratok. Dos. 148. 77/1902.

³⁹⁹ OPI. A róm. kat. egyház jegyzőkönyve (1869-1902). 1902. aug. 3.

⁴⁰⁰ VAPI. Plébániai iratok. (1902-1909). 1903.

⁴⁰¹ UPI. Főesperesi iratok. Dos. 154. (1904.) - A tervrajzok a Dos. 154. jelű csomó végén találhatóak szám nélkül.

⁴⁰² UPI. Főesperesi iratok. Dos. 154. (1904.) valamint VAPI. Plébániai iratok. (1902-1909). 1904. - A Fekete Benjamin vállalkozóval kötött szerződést a következő személyek írták alá, mint az "Építendő Bizottság" tagjai: Jung Cseke Lajos udvarhelyi főesperes, Németh Gellért varsági lelkész, Bakó Antal varsági tanító, György János varsági megyebíró, Tamás Márton Oroszhegy község másodbírája, Tamás János dobogós, Tamás Ignác, Tifán Pál egyháztanácsosok. Tanúként szerepel a szerződésen ifjú Galter János és Ráduly Simon neve.

d) Varság közössége a következő közmunkákat és építési anyagokat biztosítja: falak alapjának kiásása és a szükséges föld-töltések elvégzése; mészgödör-ásás, mészsoltás, a mészsoltáshoz vízszállítás; fa, hely és föld a tégláégetéshez; téglaszállítás az építkezés helyszínére; terméskő és annak szállítása; faragott kövek és lépcsők helyszínre szállítása; "fövenytelep" (homok) rendelkezésre bocsátása; vízszállítás a mészhabarc készítéséhez; állásfák; az építkezéshez szükséges összes faanyag gömbölyű állapotban, meghántva és a helyszínre szállítva.

1903 második fele és 1904 eleje az építkezés előkészítésével telt. Ősszel és tavasszal folyt a tégláégetés. Télen a közbirtokossági erdőben a varsági férfiak kivágták a szükséges fákat. A talaj fagyottságát, illetve a havat kihasználva szekéren és szánkón szállították a nagy rönköket az építkezés helyszínére. Közben Németh Gellért plébános rengeteget vitatkozott az építési vállalkozóval.⁴⁰³

1904. május 23-án, Pünkösöd vasárnapján Jung Cseke Lajos udvarhelyi főesperes a tervezőmérnök társaságában meglátogatta az építkezést. A torony éppen kiásott alapgödörre és a vállalkozó által égetett téglá minőségére voltak kíváncsiak.⁴⁰⁴

A vállalkozó 1904 szeptemberének végére befejezte az építést. Az új épület "műszaki vizsgálatát" 1904. okt. 9-én tartották. Erdély első római katolikus "havasi templomát" Jung Cseke Lajos udvarhelyi apát-főesperes szentelte föl 1904 novemberében.⁴⁰⁵

A következő években sok gondot és jelentős anyagi terhet jelentett Varság papja és Varság népe számára az új templom felszerelése. Szerencsére akadtak olyan plébániák, amelyek "fölszeleges" felszerelésükből juttattak Varságra. Pl. az abrudbányai plébánia már a templom megépülése előtt, 1902-ben postára adott egy ciboriumot, egy casulát, egy albát, két karinget és egy ostyasütő vasat az új varsági plébánia számára.⁴⁰⁶ Korondon és Varságon egyaránt számontartják, hogy a lebontott korondi templom régi oltára került át a varsági templomba 1913-ban.⁴⁰⁷ Az ajándék oltárt azonban fel kellett újítani és ki kellett festeni. A varsági plébánia a munkával Herman György udvarhelyi aranyozó és festő mestert bízta meg. Feladatul kapta még a mester, hogy fessen egy új Szent Pál és Szent Péter képet.⁴⁰⁸ Az új templom orgonáját a híres pécsi Angster cég készítette. 1908-ban és 1909-ben sok gondot okozott a varsági plébániának és a varsági egyháztanácsnak az Angster József által benyújtott számla kifizetése.⁴⁰⁹

⁴⁰³ UPI. Főesperesi iratok. Dos. 154. (1904).

⁴⁰⁴ VAPI. Plébániai iratok. (1902-1909). 1904.

⁴⁰⁵ A fölszenteléssel Fábián Sándor püspökhelyettes bízta meg 1904. szept. 24-én Jung Cseke Lajos udvarhelyi főesperest. (UPI. Főesperesi iratok. Dos. 154. 502/1904.) - Különös, hogy Majláth Gusztáv Károly erdélyi püspök a templomszentelés ritka alkalmára is megbízottat küldetett maga helyett.

⁴⁰⁶ VAPI. Plébániai iratok. (1902-1909). 1902.

⁴⁰⁷ UPI. 1935. évi plébánia és templom-leírások, leltárak. Varsági dosszié.

⁴⁰⁸ VAPI. Plébániai iratok. (1910-1913). 1913.

⁴⁰⁹ VAPI. Plébániai iratok. (1902-1909). 1902. évi csomó.

KÖZIGAZGATÁSI, KÖZSÉGI ÖNÁLLÓSODÁS

A Varság helynév és a Varság-fogalom metamorfózisa

Tanulmányom előző fejezeteiben többször idéztem olyan koraujkori szövegeket, amelyeknek tanulsága szerint azt a területet, amelyik a XX. századi Varság községet alkotja, a XVI-XVII. században az *Ország havasa* és a *Küküllőn túl* megnevezésekkel illették. A XIX. században, ha Oroszhegy község legtávolabbi, Küküllőn túli területéről, illetve az ott letelepedett lakosokról írtak, általában a *havasok*, *havasi lakosok*, *erdei lakosok* kifejezéseket használták. A később varságinak számító területre a *havasok*, az *oroszhegyi havasok* összefoglaló megnevezéseket alkalmazták. Emellett gyakran a *havas* részének számító valamelyik kisebb terület földrajzi nevét emlegették. Pl. Oroszhegy XIX. századi községi és egyházi irataiban többször szerepel Küküllőn túli, havasi helymegjelölésként a *Bagzos*, a *Forrásköze* és a *Sólyomköhegye* kifejezés. A *Varság* név ebben az időben az összetett *Varságloka*, *Varságtisztája*, *Varságvize* és *Varságfeje* kifejezések részeként egy volt az oroszhegyi havasok helynevei közül.

1880 tájától két iskola működött az oroszhegyi havasokban. Egyiket a későbbi *Központ* tájékán, a másikat a Nagykút patak völgyében hozták létre. Ettől kezdve a hivatalok az oroszhegyi havasok egy-egy részét a két iskola nevéből képzett helynevekkel jelölték. A *Központ* tájékán létrehozott *varságtisztási iskola* körzetét *Varságtisztásnak*, a *nagykútpataki iskola* körzetét *Nagykútpatakának* nevezték. A hegyi tanyák lakóira a *varságtisztási lakosok*, vagy a *nagykútpataki lakosok* megjelölést alkalmazták. Ebben az értelemben a *Varságtisztás* helymegjelölés magába foglalta a régi Tisztást, a Bagzost, a későbbi Központ tájékát és a Varság patak mellékét. A *Nagykútpataka* helymegjelölés kiterjedt a Nagykút patak völgyére, Küküllőre, Forrásközére és Sólyomköre. Amikor 1880 és 1902 között hivatalos iratban a *Varságtisztás*, vagy röviden a *Varság* helynevet használták, soha nem a XX. századi Varság község teljes területére, hanem annak csak egyik felére: Bagzos és Tisztás tájékára gondoltak. Más szóval: abban az időben a *Varság* helynév nem terjedt ki Sólyomköre és Forrásközére, sőt a *Nagykútpatakaként* emlegetett Sólyomkötől és Forrásközétől való területi elkülönülésre, térbeli különbözőzésre utalt.

A *Varságtisztás* név egyik eleme a *Tisztás*: régi helynévnek számított az oroszhegyi havasokban. Névadója egy hajdani fátlan vagy kevés fájú, magas fekvésű mezőség lehetett, amelyet erdőrengeteg vett körül. A helynév másik eleme a *Varság*: régi pataknev. 1594-ben már szerepelt oklevélben. Etimológiája megfejtetlen. Talán úgy képződött, mint a környék többi ág végződésű patakneve, pl. a közeli *Kiság*. Ebben az esetben a *Vars* valamiféle ismeretlen etimológiájú jelzője a patak értelmű *ágnak*. Föltételezhető, hogy a név *vars* előtagja a halászóeszköz értelmű *varsa* szóból rövidült.

A *Varságtisztás*, vagy *Varságtisztája* összetételben a *Varság* elem eredetileg a *Tisztás* földrajzi helyzetét magyarázta. Arra utalt, hogy arról a *Tisztás* nevű mezőségről van szó, amelyik a Varság patak felső szakasza tájékán terül el. Az 1880 utáni értelmezésű *Varságtisztás* helynévben a Varság név hátat fordított pataknev múltjának, és a *Tisztás* társaságában ráhúzódtott egy nagy havasi területre, háttérbe szorítva, maga alá gyűrve annak egyik régi helynevét: a Bagzost.

1880 és 1902 között az oroszhegyi havasok két részének két iskolához kötődő megnevezése tükrözte azt a történelmi lehetőséget, hogy az Oroszhegyhez tartozó hatalmas hegyi tanyavilágnak két központja alakuljon ki. A XIX. század végi Oroszhegyi határban alakulhatott volna úgy is a fejlődés, hogy két havasi egyházközség és két új politikai község jön létre. A közeli *korondi hegyen* ebbe az irányba haladt a tanyavilág önállósodásának XX. századi folyamata. Az oroszhegyi havasokban ezzel ellentétben a XX. század elején, valószínűleg takarékosági megfontolásokból, az egy központ, az egy egyházközség és az egy politikai község gondolata győzedelmeskedett. A kétközpontúság irányába megindult fejlődés két évtized után, nem kevés feszültség árán, az egyközpontúság irányába kanyarodott el.

A két lehetséges központ közül a *Varságtisztás* néven emlegetett terület központja lett a nyertes. Ezáltal a *Varságtisztás* név fokozatosan ráhúzódtott a "bekebelezett" nagykútataki területre is.

1880 és 1902 között, ha a hivatalokban nagyon pontosan akartak fogalmazni, akkor az *Oroszhegy-Varságtisztás* és az *Oroszhegy-Nagykútataka* helymegjelöléseket alkalmazták. Amint a havasi tanyavilág 1902-ben egyházigazgatásilag elszakadt az oroszhegyi egyházközségtől, a nagykútataki iskola körzetére a hivatali nyelvben azonnal elkezdték használni a *Varság-Nagykútataka* kifejezést, utalva arra, hogy a terület az új varságtisztási plébánia egyházközségének része. Ezzel a *Varság* név kezdett ráhúzódni a XIX. század utolsó húsz évében *Nagykútatakaként* emlegetett területre is. A ráhúzódtás, a névátvitel folyamata az önálló községgé válással fejeződött be, mivel az oroszhegyi havasokból 1907. jan. 1-jén megszületett új önálló községet *Varságtisztás*-nak nevezték el. Tehát a Küküllőn túli teljes oroszhegyi havas, vagyis mindkét hegyi iskola körzete együttesen a *Varságtisztás* községnevet kapta. Ebben a döntésben volt némi túlzás és ellentmondás, hiszen általa a *Tisztás* név a hajdan egyenrangú havasi helynevek közül kiemelkedve a többi havasalkotó terület neve fölé helyeződött. Talán ezzel a körülménnyel is magyarázható, hogy 1909-ben a belügyminiszter az új község nevét *Varságtisztásról Székelyvarságra* változtatta. A *Tisztás* név rövid tündöklés után visszaszorult eredeti helyére, a templomtól északkeletre húzódtó tanyás területre. A *Varság* név diadalmas hódítóútja befejeződött. A *Székelyvarság* hivatalos névben a *Varság* szó megkapta a tájra jellemző jelzőjét. A varságiak és a környékbeliek mindennapi szóhasználatában azonban a hivatalos *Székelyvarság* név *Varsággá* rövidült. A *Varság* névalakot terjesztette a hivatalos román helységnevadás is. A *Varság* név az oroszhegyi havasok legjellemzőbb pataknevéből Erdély első magyar hegyi tanyaközségének közhasználatú nevévé vált.

A közigazgatási önállósodás folyamata

Oroszhegy község és a belőle önállósult Varság község XX. század eleji rendszeres "irattermelésének" anyaga valószínűleg megsemmisült vagy ismeretlen helyen lappang. Mindenesetre, kutatásaim idején alapos igyekezetem ellenére sem állt rendelkezésemre. Források híján viszont az oroszhegyi havasok közigazgatási elszakadásának útját nem mutathatom be olyan részletesen, mint a havasi lakosok kulturális és egyházi önállósodásának folyamatát. A szórványos adatokból csak egy rövid, elnagyolt vázlatot nyújthatok.

Az oroszhegyi havasi tanyak önálló községgé szervezésének gondolata valószínűleg már a XIX. század utolsó évtizedében fölmerült Udvarhely vármegye vezetőiben. Jung Cseke Lajos udvarhelyi főesperes 1893. márc. 12-én kelt levelében a varsági templomépítés és plébánia-szervezés szükségessége mellett érvelve megemlítette püspökének, hogy az oroszhegyi havasok állandó lakói *"jelenleg is külön bírák alatt állnak, de mint a vármegye vezetőitől értesültem, csak évek kérdése, hogy az említett két telepől politikailag is egy egészen önálló község alakíttassék"*.⁴¹⁰ A meglehetősen félreérthető "külön bírák" kifejezéssel valószínűleg arra utalt a jeles főesperes, hogy Oroszhegy politikai községen és az oroszhegyi egyházközségen belül havasi *tízesbírák* és tanyai *almegyebírák* foglalkoztak a tanyak népének gondjaival. A vármegyei vezetők álláspontja viszont teljesen egyértelműnek tekinthető. Valószínűleg az Alföldön ekkortájt már alakulató tanyaközségek példája lebegett a szemük előtt, amikor megjövendölték az oroszhegyi havasok majdani közigazgatási önállósodását.

A "Küküllőn túli" oroszhegyi tanyak önálló községgé formálódásának úján fontos állomásnak tekinthető a havasi tanyás terület önálló anyakönyvi kerületté nyilvánítása 1895-ben.⁴¹¹

A "varságtisztási" anyakönyvi kerület létrehozása önmagában még nem lenne korszakos jelentőségű esemény, hiszen az 1894. évi XXXIII. törvénycikk szellemében 1895-ben vezették be az állami anyakönyvezést Magyarországon, és akkor minden községben, városban létrehozták az anyakönyvi kerületeket. A hangsúly Varság esetében a létrehozás módján van. A törvény értelmében ugyanis a legtöbb nagyközség és közzjegyzőség egy-egy anyakönyvi kerületté alakult. Oroszhegy nagyközség területén ezzel szemben két anyakönyvi kerület jött létre: egyik a belterületen, másik a havasi tanyak területén. Más szóval: az oroszhegyi havasi tanyak együttese úgy lett állami anyakönyvi kerület, hogy közben nem volt önálló politikai község. Udvarhely vármegye döntésébe valószínűleg belejátszott az oroszhegyi havasok népének tényleges igénye, illetve a községgé alakítás egyre jobban körvonalazódó terve is.

Varság első állami anyakönyveit, amelyek 1906. dec. 31-ig voltak érvényben, 1895. szept. 19-én hitelesítette Ugron János Udvarhely vármegyei alispán. A havasi anyakönyvvezetői feladatokat Bakó Antal tanító látta el. Állami közigazgatási épület híján valószínűleg az ún. varságtisztási iskolában végezte az esketéseket, és ott őrizte az anyakönyveket is. Legelőször az 1895. okt. 17-én született Tifán Márton adatait írta be a születési anyakönyvbe, mégpedig a születés után két nappal, okt. 19-én. A halotti anyakönyv első szereplője az egyhónapos Kovács Veronika lett. A házassági anyakönyvbe az 1896. febr. 13-án házasodott Tamás István és Péter Borbála adatai kerültek az első lapra.⁴¹²

A "Küküllőn túli" oroszhegyi havasok önálló községgé alakítása 1907. január 1-jei hatállyal 1906-ban következett be.⁴¹³ Az Oroszhegy község kötelékéből kivált új tanyaközséget 3 évig *Varságtisztás*nak nevezték. A magyar királyi belügy-

⁴¹⁰ UPI. Főesperesi iratok. Dos. 141. 90/1898.

⁴¹¹ UMA. Alispáni jelentések...1895. 258., 270.

⁴¹² VAKI. Anyakönyvek.

⁴¹³ UMA. Alispáni jelentések...1907. 15.

miniszter a havasi község nevét az 1898. IV. tcz. alapján az 1909. évi 154490. sz. leiratával *Székelyvarságra* változtatta. 1910 elejétől az egyház is a *Székelyvarság* nevet használta az 1902-ben alakult varsági egyházközség megnevezésére.⁴¹⁴

Bizonyára 1906 végén, vagy 1907 első napjaiban megalakult az első varsági képviselő testület. Összetételét, tagjait, a község első vezetőit, a fentebb már jelzett kedvezőtlen forrásadottságok miatt homály fedi. A képviselőtestület valószínűleg jobbára ugyanazokból a hangadó gazdákból állt, mint az egyháztanács. A közigazgatási önállóság második esztendejében, 1908. máj. 10-én Vass János végezte a jegyzői teendőket Varságon. A képviselőtestület tagja volt: Tifán Ignác, Szöcs Gergely, Lovas János, Bálint J. János. Az utóbbi három személy nevét Tifán Ignác írta alá. A fontos döntéshozatalokban részt vett Bakó Antal tanító. Egy évvel később, 1904. ápr. 4-én id. György István viselte a varsági községi bíró címet. Vass János községi jegyzőként, Szász János és Nagy Gy. Ferenc községi esküdtként szerepelt.⁴¹⁵

A XX. század második felének romániai magyar hivatali nyelvében a község kifejezés jelentése átalakult. Olyan közigazgatási egységet értenek alatta, amely sok esetben nem egy település területét és népét foglalja magába, hanem 3-4-5, esetleg még több falu területének és lakosságának együttese. A "vezérfalu" neve egyben az egész "község" neve gyanánt is használatos. Ez a gyakorlat tükröződik azokban a községsoros román statisztikai kiadványokban is, ahol a statisztikai adatok "községi" bontásban jelennek meg. Következésképp, a "községet" alkotó falvak egyenkénti adatai homályban maradnak. Példaként említhetem a Varság közelében fekvő Farkaslaka "községet", amelynek több helységet egyesítő adata megállapítható a statisztikából, de Szentlélek falué, vagy a történelmi Farkaslaka falué nem, mivel mindkettő alkotórésze az un. Farkaslaka "községnek".⁴¹⁶ Varság szerencsére a XX. század végén is önmaga alkot egy romániai értelemben vett "községet". A XX. század második felében a "község" szervezet formálása során nem egyesítették más helységgel.

Az 1910-es népszámlálás idején az újnak számító Székelyvarság község területe 13503 kat. holdat tett ki. Oroszhegynek az 1906-7. évi elválás után 6768 kat. holdja maradt. A két szám összege: 20291 kat. hold. Ekkora területtel szerepelt Oroszhegy az 1900. évi népszámlálási statisztikában.⁴¹⁷

Oroszhegy osztatlan határában dominált a havasi erdő.⁴¹⁸ A hatalmas erdőségek Varság kiválása után jórészt Varság község területére estek, bár még hosszú ideig az oroszhegyi közbirtokosság tulajdonában maradtak. Sajnos, az oroszhegyi és a varsági közbirtokosság iratai egyaránt megsemmisültek vagy ismeretlen helyen lappanganak. Szóbeli hagyomány szerint 1926-ban osztották el a

⁴¹⁴ VAPI. Plébániai iratok. (1910-1913). 1910. - HN. 1944. 538. - NÉPSZ. 1912. 871.

⁴¹⁵ VAPI. Plébániai iratok. (1902-1909). 1909.

⁴¹⁶ Vö.: Vofkori László községsoros táblázataival, amelyek az 1992. évi román népszámlálás adatsorainak mintájára készültek. (VOFKORI László 1996. 132.)

⁴¹⁷ NÉPSZ. 1912. 458. - 1902. 456.

⁴¹⁸ MG. STAT. 1897. 714-715. Oroszhegy határában 1895-ben, a mezőgazdasági statisztika készítői 12507 hold erdőt, 2074 hold legelőt, 3646 hold rétet és csak 1817 hold szántót vettek számba. - Kb. két évtizeddel korábban Kozma Ferenc 13113 hold erdőt, 3314 hold rétet, 2182 hold legelőt és csak 1478 hold szántóföldet mutatott ki Oroszhegy község területén. (KOZMA Ferenc 1879. 148.)

nagy oroszhegyi közbirtokosság birtokait a maradék oroszhegyi közbirtokosság és a létrejött varsági közbirtokosság között.⁴¹⁹ Ezzel az osztozkodással és elválással fejeződött be teljesen Varság önállósodásának hosszú folyamata.

A községi önállóság látható és láthatatlan jelei

Az oroszhegyi havasok állandóan lakott tanyáinak szaporodása és önálló községgé szerveződése, valamint a Varság felé vezető út építésének előrehaladása, felgyorsulása, valószínűleg némiképp összefüggött egymással. A XX. század eleje előtt az udvarhelyi hivatalok alkalmazottai inkább csak a nyári hónapokban, de akkor is hallatlanul nagy nehézségek árán közelíthették meg a bagzosi, forrástisztási, forrásközi és sólyomkői tanyákat. Szerencsájukre, kevés dolguk akadt arrafelé. Ha a havasok népe akart várost látni, ugyancsak tengernyi erőfeszítéssel és fáradsággal juthatott el Udvarhelyre. Az oroszhegyi havasok és Udvarhely között általában taposott hegyi szekérutakon, Oroszhegy falu érintésével közlekedtek az utasok. A Varság patak tájékáról Oroszhegyen át általában két nap alatt lehetett leszekerezni Udvarhelyre. Az út természetesen visszafelé sem volt rövidebb.

Amíg az oroszhegyi havasokban az emberi telephelyek csak időszakosan használt "szénacsinaló" és állatteleltető szállások voltak, a széki hatóságoknak kevés gondjuk akadt az erdei írtásokon tartózkodó oroszhegyiekkel. 1880 táján azonban már a legkülönbözőbb hatóságok számára nyilvánvalóvá vált, hogy az alig megközelíthető oroszhegyi tanyákon több százan laknak állandóan az esztendő minden szakaszában. A vármegye tisztségviselőiben egyre inkább tudatosult, hogy ennyi ember nem élhet alig megközelíthető elszigeteltségben. Az egyházi önállósodás méginkább az erdőrengetegben tanyázó havasi lakosokra, illetve megközelítésük nehézségeire terelte a hatóságok figyelmét. A közigazgatási önállóság megszervezése elődázhatatlanná tette az útépitést, hiszen a megyei hatóságok a községesítés után már nem szétszórt tanyákat tartottak számon az oroszhegyi havasokban, hanem egy önálló politikai községet, amely elvileg ugyanolyan jogú alkotóeleme volt Udvarhely vármegyének, mint bármelyik sokévszázados történelmi község. Nyilvánvalóvá vált: úgy nem működhet egy község, amely egyrészt önkormányzati szervezet, másrészt az állami hatalmat is megjelenítő hivatal, hogy nem tud rendszeresen érintkezni a vármegyei hivatalokkal. Ezért a varsági hegyi tanyák együttesének önálló község jellege szinte követelte az új utat, mint a havasi község és a vármegye összekötő fonálát.

A XX. század elején elkészült Varságra vezető út nem Oroszhegyen át közelítette meg a havasi tanyákat, hanem a Zetelakán áthaladó gyergyói útból ágazott ki. Ezért, a varsági út megépítése előtt a gyergyói utat kellett megépíteni.

Udvarhely megye alispánjának 1895. évi jelentésében arról olvashatunk, hogy az első félévben jó tempóban épült a Fenyéd-Zetelaka közötti út. 3 kilométernyi földmunka készült. A jelentés fogalmazója bizakodott abban, hogy 1898-ig

⁴¹⁹ Sajnálatos, hogy Tagán Galimdsán kiváló varsági közleményének bevezetőjébe és német nyelvű összefoglalójába pontatlan évszámok kerültek. (TAGÁN Galimdsán 1943. 32., 55.) Az emlékezetben megőrzött 19 év valószínűleg jó, de 1907-hez kell adni. A helyes évszámok 1907, 1902, 1926.

Zetelakáig elkészül a Gyergyó felé vezető fontos út.⁴²⁰ 1899-ben a Fenyédttől Gyergyó széléig, vagyis Csik vármegye kezdetéig terjedő 25.903 méteres Udvarhely megyei útszakaszból már 21.266 méter számított kiépítettnek, és csak 4.703 méter volt kiépítetlen.⁴²¹

Az 1898. évi alispáni jelentésekben feltűnt a varsági út egy szakaszának munkálata is: "*Fontosabb munkák közé sorozható a sikaszómezeje - tartódi vicinális között egy részének áthelyezési munkája, ami által a Varságon lévő nagyszámú lakosság minden nagyobb akadály nélkül közlekedhetik, úgy anyaközségével, mint a megyei központtal*".⁴²²

Az 1898. évi beszámoló optimista hangulatát az 1899. évi jelentés kénytelen volt a kevésbé rózsás realitás szintjén tartani: "*A sikaszóvölgye-tartódi vicinális között egyik kiépítetlen szakasza újbóli felépítésre felvétellett, azonban az előírt községek - Oroszhegy kivételével - az előírt munkát nem teljesítették, és jelenleg ezen ügy fellebbezés alatt áll. Ezen...köriülménynek tudható be, hogy a Varság tisztásán és környékén állandóan tartózkodó több mint 1000 számú lakosság nemcsak a járási székhelytől, de a külvilágtól továbbra is el van szigetelve*".⁴²³

Ezek után hosszú ideig nem szóltak az alispáni jelentések a varsági útról, leszámítva az 1905. évi beszámolót.⁴²⁴ 1909-ben végre újra komolyan terítékre került az időközben önálló községgé alakult Varság útjának ügye.⁴²⁵ Két évvel később, 1911-ben az Udvarhely megyei alispán meglegedetten jelenthette: "*Az érdekelt községek közmunka erejének fölhasználásával áthelyeztetett a székelyvarsági vicinális között 10-12 km. szakasza és az összes hiányzó műtárgyak is felépültek*".⁴²⁶

A Zetelaka felé vezető varsági út tehát 1911 táján elkészült. Varság központja elérhető lett a megyei hivatalok számára. A varságiak is kiléphettek korábbi elszigeteltségükből. A városba utazás azonban 1911 után sem számított könnyű és vidám időtöltésnek. Egyrészt keveseknek adatott meg, hogy az út közelében lakjanak. A többségnek sokat kellett szekereznie és gyalogolnia a bagzosi, vagy a sólyomkői sárban, amíg az épített utat elérte. Másrészt a Küküllő menti úton fölöttébb lassan haladt a zötyögős szekér. XX. század végi népi emlékezések arról vallanak, hogy a század első felében, az udvarhelyi keddi piacra tehénfogattal szekerező varsági gazdának tanyája helyétől függően hétfőn délelőtt vagy legkésőbb hétfőn délben el kellett indulnia a város felé. Az éjszakát Küküllőkeményfalván, ismerős gazda házánál szalmán vagy egy beálló fogadó színje alatt a szekérodalban szunyókálva töltötte, és hajnalban indult tovább a városba.

A községi jelleg Varságon is állami középületeket kívánt: községházát, csendőrorsöt, postát, egészségházat és hasonlókat. A középületek és a bennük működő közintézmények létrejötte, átalakulásainak aprólékos XX. századi története túlmutat e tanulmány célján és feladatkörén, ezért részletesen nem

⁴²⁰ UMA. Alispáni jelentések...1895. I. félév. 278.

⁴²¹ UMA. Alispáni jelentések...1899. 25.

⁴²² UMA. Alispáni jelentések...1898. I. félév.

⁴²³ UMA. Alispáni jelentések...1899. 27.

⁴²⁴ UMA. Alispáni jelentések...1905. 51

⁴²⁵ UMA. Alispáni jelentések...1909. 46.

⁴²⁶ UMA. Alispáni jelentések...1911. 30.

foglalkozom vele.⁴²⁷ Csupán az ún. jegyzői lak építésének szentelek néhány mondatot. A hajdani jegyzői lak épülete, amely hosszú ideig jegyzői hivatalként, vagyis a közigazgatás helyi hajlékaként is használatban volt, a XX. század végén is áll a templom és a plébánia között. Bár vendéglátó helyévé alakítva rendeltetése alaposan megváltozott, valószínűleg régi példák alapján a község vezetői változatlanul ennek az épületnek az ajtaja előtt állva mondják el a XX. század végén is hirdetéseiket a vasárnapi miséről kijövő varságiaknak. A sok vihart átélő öreg ház, varsági módra fából épült 1908-ban. Helyének kiválasztása nagy vitát gerjesztett a fiatal község és az egyház között. Az udvarhelyi főesperes először fölháborodott az ötleten, a jegyzői lak elhelyezését birtokháborításnak tartotta. Az 1908. május 20-án lezajlott varsági látogatása alkalmával azonban némiképp megnyihült. Végül a vitatkozó felek megállapodtak. Az egyház hozzájárult ahhoz, hogy a jegyzői lak a plébánia ház és a templom közé épüljön. A község viszont 2500 m² földet adott az egyháznak a "jegyzői csűr" mögött, a templom közelében. Az egyház birtokába kerülő csereföldet 1909. ápr. 4-én, virágvasárnapján egy jeles varsági bizottság közreműködésével mérte ki Parajdi Mózes földmérő.⁴²⁸

A középületek felépítése elősegítette a tanyai centrum kialakulását a templom környékén. Ennek a folyamatnak a bemutatására a következő fejezetben visszatérek. Az önálló községi jelleg kihatott az un. infrastruktúra XX. századi fejlesztésére: a tanyavilág jelentős részének fokozatos villamosítására, a telefonhálózat kiépülésére, a havasi tanyaközpontot Udvarhellyel összekötő autóbusszjárat megszületésére.

A Varság patak környékén kialakult havasi tanyavilág önálló községbe szervezése jelentősen megváltoztatta a tanyai lakosság kötődését anyaközségéhez, Oroszhegyhez. 1906 után a hivatali ügyeket már nem a távoli Oroszhegyen, hanem a varsági templom tájékán formálódó tanyai központban kellett intézni. Az oroszhegyi kötődés hivatalos szálai meglazultak, majd lassan elszakadtak. A családi szálak ezernyi ága-boga azonban tovább élt. Az emberi kapcsolatok elevenségében jobbra csak a XX. század közepén tükröződött a tanyák önálló községgé szerveződésének mérséklő hatása.

⁴²⁷ A bemutatást nehezíti, hogy az épületek funkciója és a különböző közigazgatási hivatalok helye a XX. században többször változott. Jellemző a községközpont példája. A község közigazgatási hivatala hosszú ideig a jegyzői lak néven emlegetett épületben működött. A XX. század közepén abba az épületbe költözött, amelyet 1942-ben magyar csendőrségnek építettek, és amelyet a XX. század végén postaként használtak. A "községi néptanács" innen 1983-ban költözött XX. század végi helyére, annak az épületnek egyik részébe, amelyet 1968 és 1971 között egéscsúszházaknak építettek. - (László Pál polgármester szíves közlése.)

⁴²⁸ VAPI. Plébániai iratok. (1902-1909). 1908., 1909. - Amikor a varsági képviselő testület 1908. máj. 10-én határozatot hozott a jegyzői lak felépítéséről, szóba került, hogy idővel községházát is kell építeni. Tanulságos, hogy a korabeli jegyzőkönyv megfogalmazása szerint, a községházát majd oda kell építeni, ahol "jelenleg a magyar királyi csendőrség kuglipályája van".